

1. Het probleem van de joodse echtscheidingsprocedure (8 maart 2023)

Op 6 maart is het Agoenadag, met aandacht voor de groep joodse 'geketende' vrouwen. Zij kunnen niet scheiden omdat hun man toestemming weigert. Zo staat het immers in de tweeduizend jaar oude joodse wet.

Hava – 'Er is geen tweegesprek, geen dialoog. Ik zat stilletjes in de hoek en de man sprak' **We ontmoeten elkaar** in een druk café in Cfar Yona, een slaapstadje tussen snelweg 2 en 6 waaraan de gemiddelde reiziger onbewust voorbij zou rijden. Zij is een orthodoxe vrouw in felgekleurde, gebloemde kaftan. De bijpassende hoofddoek heeft ze flatteus om haar hoofd gedrapeerd. Ze geniet van een Griekse salade en het geroezemoes om zich heen. Voor Ifat (48) is dit interview een uitje. 'Ze hebben hem te pakken', zegt ze triomfantelijk. Ze komt net van het politiebureau in Hadera waar haar ex in voorarrest zit, legt ze uit. 'Eindelijk word ik nu geloofd.'

Ifat behoort al ruim vier jaar tot de *agoenot*, de groep van duizenden Israëlische vrouwen – hun exacte aantal is niet bekend omdat een deel van hen hun vernederende situatie verborgen houdt – die niet kunnen scheiden omdat hun echtgenoten de *get*, het scheidingsdocument, weigeren. Israël kent geen burgerlijk huwelijk en ook geen burgerlijke echtscheiding. Sinds een wet uit 1953 wordt het Israëlische familierecht beheerst door eeuwenoude religieuze joodse wetten en *halacha*-tradities. Het huwelijk mag alleen worden beëindigd in een rabbijnse rechtbank, het *Beth Din*, door een echtscheidingsprocedure die eindigt met het verlenen van de *get* door de man aan de vrouw. Dit geldt voor religieuze maar ook niet-religieuze joden. De man heeft dus de meeste kaarten in handen. Gemengde huwelijken of een huwelijk tussen mensen van hetzelfde geslacht zijn in Israël überhaupt uitgesloten.

Het is alsof Ifat zich traint om geen adem te halen tijdens het praten. Haar zinnen volgen elkaar in rap tempo op. Deze moeder van negen kinderen en grootmoeder van vier kleinkinderen uit Nehusha, een mosjav ten zuidwesten van Jeruzalem, heeft in haar leven weinig spreektijd gekregen. Haar man en zij hadden een conventioneel orthodox huwelijk waarbij zij alle aandacht aan het drukke huishouden en haar kinderen besteedde en hij een lucratief loodgietersbedrijf opbouwde en veel geld verdiende. Ifat kreeg afgepast huishoudgeld waarvoor ze zich maandelijks moest verantwoorden.

Ze beschrijft een gezinsleven dat getekend werd door pijn en angst voor een echtgenoot en vader met losse handjes. Hij schold haar in het bijzijn van haar kinderen uit en verkrachtte haar regelmatig. Nu ze onlangs via de bijstand psychologische hulp voor zichzelf en haar kinderen heeft gekregen, kan ze zijn gedrag eindelijk herkennen en benoemen. Vierenhalf jaar geleden vertrok haar ex met de noorderzon.

'Hij liet me alleen achter met de kinderen – mijn jongste was pas zes – met schulden en zonder een stuiver. Ik moest het maar uitzoeken. Hij verdween als het ware van de aardbodem.' Enkele maanden na zijn verdwijning kreeg Ifat een oproep om voor het Beth Din te verschijnen. Haar man had de echtscheiding aangevraagd. Maar uiteindelijk ging de

zitting niet door en veranderde hij zijn eis in echthereniging. Hij wilde weer terug naar zijn gezin en had de echtscheidingsaanvraag alleen gebruikt om Ifat te intimideren.

‘Kort daarop stond hij bij me op de stoep en sloeg de boel in huis voor de zoveelste keer kort en klein. Hij gooide me tegen de muur.’ Ifat neemt een slok water en prikt in haar salade. ‘Ik ging naar de politie maar die geloofde me niet. Ik had toch geen fysieke verwondingen? Mijn huis was ook zijn huis, dus er was geen sprake van huisvredebreuk en de spullen die hij vernielde waren van hem, zei de behandelend officier. Geestelijke wreedheid en mishandeling zijn überhaupt niet strafbaar in Israël.’

Ifat was doodsbang. Ze liet tralies voor de ramen zetten, plaatste nieuwe sloten op de deuren en beveiligingscamera’s in huis. ‘Ook financieel stond ik onder druk, want hij betaalde geen cent meer en de schuldeisers kwamen aankloppen. Dankzij de hulp van vrienden in de mosjav kon ik mijn gezin net draaiende houden. Een ding stond voor mij vast: ik wilde niet meer terug naar mijn oude leven met deze man.’

Angst, agressie, autoriteiten die de andere kant op keken en falende hulpverlening; Ifat heeft in een hel geleefd, maar de rechters waren doof voor haar klachten. Ifat werd gedwongen tot een reeks vernederende gesprekken met rabbijnen die op verzoening aanstuurden. ‘Probeer het toch nog maar eens’, zei de een. ‘Die man houdt van je en wil met je samenleven’, zei de ander. Ze gingen volstrekt voorbij aan de onhoudbare situatie. Het advies van de laatste rabbijn dat verzoening goed zou zijn voor haar kinderen, was voor Ifat, zoals men in Israël zegt, het laatste strootje dat de kamelenrug brak. ‘Na de mishandelingen en de fysieke verlating eisten de rabbijnen verzoening omwille van de kinderen? Vanaf dat moment weigerde ik mijn medewerking aan welk gesprek dan ook en nam ik een advocaat in de arm.’

Dat hielp, want de zaak werd daarop door het Beth Din gesloten. Maar Ifat liet het er niet bij zitten en heeft zelf de echtscheiding aangevraagd. Ze eist dat haar ex op straffe van een geldboete de get afgeeft. ‘Ik wil niet hertrouwen, maar rustig leven met mijn kinderen en kleinkinderen.’ Ze hijgt een beetje na, nog steeds niet gewend aan lange monologen.

Zo’n get-aanvraag is niet zonder risico. Een op de vijf vrouwen die in Israël wil scheiden wordt een get geweigerd, of de mannen verdwijnen naar een onbekend adres. Dat betekent dat er elk jaar zo’n drieduizend vrouwen bijkomen die *agoena* worden en in een huwelijk moeten blijven, zelfs als ze misbruikt worden. Eenvoudige redenen als ‘we kunnen niet meer met elkaar opschieten’ of ‘onze relatie is doodgebloed’ zijn niet genoeg. Deze vrouwen zijn gedoemd tot een leven in angst, eenzaamheid en pijn, alsof ze in een donkere, vochtige kelder gegijzeld worden. Ze kunnen niet hertrouwen, geen kinderen krijgen of een nieuw leven opbouwen.

Krijgen ze toch kinderen met een andere man, dan begaan ze overspel en worden de kinderen betiteld als *mamzeriem*, ofwel bastaarden. Deze kinderen worden door de staat op een zwarte lijst geplaatst en kunnen in Israël niet trouwen. Het stempel agoenot heeft ook financiële consequenties, want deze vrouwen kunnen geen alleenstaande-ouderuitkeringen krijgen, geen kortingen op de Israëlische onroerendgoedbelasting en zijn soms zelfs nog

aansprakelijk voor de schulden van hun man. Geen wonder dat de orthodoxe man elke dag tot God bidt en hem dankt dat hij hem niet als vrouw heeft gemaakt.

‘Als je niet wil hertrouwen kun je je misschien op een andere manier financieel indekken?’ opper ik. Ze krijgt iets fels als ze antwoordt: ‘Ik wil op elke manier van deze afschuwelijke man af, begrijp je? En ik heb nu de kans, want ze hebben hem eindelijk betrap en opgepakt.’ Haar oudste dochter kreeg een telefoontje van de politie in Hadera. Wat bleek? Haar vader was met haar auto naar zijn eerste vrouw gereden – Ifat wist niet eens dat hij eerder getrouwd was geweest – en had haar dusdanig in elkaar geslagen dat ze nu in kritieke toestand op de intensive care ligt. Daarna was hij met de auto gevlucht en ergens tegenaan gereden. De man zit in voorarrest op grond van poging tot moord.

‘Het hele verhaal over mijn ex is uitgebreid in de pers verschenen. Ik hoop dat de autoriteiten, de rechters, mijn burens me nu eindelijk geloven.’ Bedoelt ze dankzij de poging tot moord op een andere vrouw? In Israël anno 2023 kun je dus jarenlang mishandeld worden terwijl niemand naar je luistert of je helpt en gedwongen worden om in een gewelddadig huwelijk te blijven, tenzij een moord of poging tot moord anderen de ogen opent? Ifat knikt: ‘Daar komt het wel op neer. Ik had nu in plaats van die vrouw op de rand van de dood in het ziekenhuis kunnen liggen.’

De vrouwen zijn door omstandigheden beperkt, maar ze zijn geen hulpeloze slachtoffers; ze vechten zich uit de situatie

‘Je lijkt zo standvastig’, zeg ik aan het einde van het gesprek, ‘terwijl je uit een onderdrukking komt en alle reden zou hebben om vertwijfeld te zijn.’ Ifat spreidt haar handen voor zich op tafel. ‘Ik kan en mag de rest van mijn leven niet gebukt gaan onder de herinnering aan een vreselijk huwelijk. Ik weiger om me slachtoffer te voelen en krijg langzaam het gevoel dat ik herboren ben. Ik probeer nu andere eenoudergezinnen te helpen, ik heb zelfs in de Knesset gepleit voor betere voorzieningen voor arme gezinnen. Ik krijg een tweede kans om het verleden te herstellen. *Tikoen* noemen wij dat in het jodendom.’

Ifat – ‘Ik wil niet hertrouwen, maar rustig leven met mijn kinderen en kleinkinderen’ **Zes jaar geleden** zag ik in een filmhuis *Gett: The Trial of Viviane Amsalem* van filmmakers Ronit en Shlomi Elkabetz. Viviane deed een eenvoudig echtscheidingsverzoek bij het Beth Din. Voor twee mensen die duidelijk onverenigbaar waren, zou een scheiding alles oplossen. Maar haar man wilde de controle over zijn vrouw niet opgeven en weigerde de get. Een klein gebaar in de film zou me altijd bijblijven: als de rechter de nerveuze Viviane vraagt of ze water wil, wijst ze dit beleefd af, maar de deurwaarder komt toch terug met een glas water en zet dat voor haar neer. Het geeft perfect weer wat het betekent om de heldin te zijn in een echtscheidingsverhaal waarin je geen controle hebt.

Opmerkelijk was dat minstens tachtig procent van het filmhuispubliek uit vrouwen bestond en nog opmerkelijker dat deze joodse Israëlische vrouwen net zo geschokt en vol onbegrip reageerden als ik. Beseft de joodse Israëlische vrouw niet dat met de huwelijksinzegening van de rabbijn en de ondertekening door de echtgenoot van de *ketoeba* – het

huwelijkscontract waarin de verplichtingen van de man ten opzichte van zijn bruid worden opgesomd – de positie van agoena haar voorland kan zijn?

‘Nee, dat beseffen de meesten niet’, zegt Meital (39) die ik even later op haar verzoek via Zoom ontmoet. Meital kan erover meepraten. Ze is een onafhankelijke moderne vrouw met een goede baan, moeder van twee kinderen. Ze had vaak gehoord over de get-procedure, maar ging er naïef van uit dat het haar nooit zou overkomen. Ze was immers niet religieus? Maar toen ze jaren later wilde scheiden werd ze door de rabbijnen als joods aangemerkt en daarom had ze de get van haar ex nodig. Rabbijnen kunnen aan een weigerachtige man sancties opleggen – een juridische gijzeling of een geldboete – maar de ex van Meital vertrok naar het buitenland zodat de sancties geen effect hebben en haar zaak bijna kansloos is. Ze wacht nu al zes jaar op zijn toestemming.

Ook Meital vertelt over de mishandelingen tijdens haar huwelijk. Ze gebruikte haar lichaam als schild om haar tweejarige zoontje tegen de klappen van haar man te beschermen. Ze werd opgenomen met verschillende breuken en deed aangifte bij de politie. Anders dan bij Ifat werd zij wel geloofd en werd haar man veroordeeld op grond van mishandeling. Hij kreeg zestig dagen hechtenis en een straatverbod.

‘Nadat hij weer op vrije voeten was’, vertelt ze, ‘mocht hij twee keer per week onder toezicht de kinderen zien, maar hij kwam niet opdagen. Op 19 maart 2018 vluchtte hij met zijn succesvolle start-up in data-engineering naar het buitenland, zodat de kinderen en ik ook financieel niets meer van hem zouden kunnen vorderen.’

Via via hoorde Meital dat hij in New York zat en niet terugkwam. Ze diende in juni 2018 een echtscheidingsverzoek in. Volgens zijn advocaat weigerde haar man de get. Intussen nam hij geld op van de gezamenlijke rekening, gebruikte zijn creditcard in het buitenland en bouwde een schuld op van vijfhonderdduizend sjekel, ongeveer 120.000 euro, waarvoor Meital medeaansprakelijk was. Met moeite wist ze de deurwaarder ervan te overtuigen dat ze part nog deel had aan die schuld – het straatverbod gold als bewijs – en werd een beslag op haar huis en inboedel en inhouding op de kinderbijslag afgewenteld. ‘Ik had verwacht dat de echtscheidingszaak een fluitje van een cent zou zijn, want hij had ons als echtgenoot en vader verlaten. De rabbijnen bevestigden dat er zo spoedig mogelijk een get moest komen. Daarna hoorde ik een jaar lang niets meer.’

Het Israëliisch rabbinaat overlegde met de rabbijnen in New York. Ze stelden Meitals ex voor om de get in Brooklyn af te geven, maar hij weigerde en gebruikt allerlei uitsteltacties om Meital te ontmoedigen. De hamvraag: waarom wil een man die in het buitenland allang een nieuw leven heeft opgebouwd nog steeds niet scheiden? Meital somt op: ‘Om mij geestelijk onder druk te zetten en te mishandelen. Om steeds weer het laatste woord te hebben. Om zijn schulden op mij af te schuiven. Omdat hij niet naar Israël kan komen, omdat de schuldeisers hem dan in de kraag grijpen. Omdat hij wil dat ik mijn klacht van zijn mishandeling intrek, terwijl hij allang een strafblad heeft. En omdat hij in het buitenland zit en weet dat ik geen rechtsmiddelen heb om de get af te dwingen. Ik ben net als een van die

Afrikaanse slavinnen van weleer die verhandeld werden. Ik ben het eigendom van een ander en moet wachten tot mijn eigenaar mijn eigendomspapieren vrijgeeft.'

Een draad die uiteindelijk tot een stevig breisel leidt, loopt door de verhalen van de agoenot. De vrouwen zijn door omstandigheden beperkt en geketend, maar ze zijn geen hulpeloze slachtoffers. Ze vechten zich uit de situatie, hoe onwrikbaar die door de wet en het recht ook lijkt te zijn. Soms gaat een scheidingsprocedure toch relatief soepel ondanks de get-weigering, zoals bij Hava (27) uit Bet Shemesh.

Hava woont sinds haar scheiding in een klein huis met haar twee jonge kinderen – de jongens zijn twee en drie – samen met haar vader en haar broer. De plek barst van het leven, de plastic luiken staan op een kier en speelgoed zwerft in het gras. De ochtendzon verwarmt Hava's rode haar. Haar bleke kwetsbare gezicht staat strak, maar de roze blos doet emotie vermoeden. De grijze hoofddoek, losjes dichtgeknoopt, vertelt devotie. Hava is opgegroeid in een religieus gezin, maar met voldoende vrijheid, zodat ze de dienstplicht vervuld heeft en op een hogeschool in het noorden communicatie en internet studeerde. Niemand spreekt erover dat de verplichte joodse inzegening van het huwelijk een heel systeem van plichten en verantwoordelijkheden in werking zet

'Ik trouwde toen ik 22 was – en alles veranderde', zegt ze. 'Ik werd direct zwanger en mijn man werd gewelddadig tegen mij en later tegen de kinderen. Dat waren geen omstandigheden waaronder ik een thuis kon creëren. Ik ben aanvankelijk met de kinderen naar een opvanghuis gevlucht, maar toch weer teruggekeerd omdat ik dacht dat we onze relatie konden redden. Een half jaar later was het weer mis. Toen ben ik nog net ontsnapt, dat is een beter woord dan gevlucht, en heb ik de echtscheiding aangevraagd op grond van mishandeling.'

Haar ex werd vervolgd en Hava werd gesteund door haar gemeenschap. De procedure bij het Beth Din duurde twee jaar, maar aan het einde kreeg zij een *chioef get*, ofwel de verplichting aan de ex om de get af te geven, en na zo'n vier maanden deed hij dat. 'Weet je dat je in Israël op twee niveaus moet scheiden? Eerst bij het Beth Din om de get te krijgen en dan voor de civiele rechter om de echtscheiding te formaliseren en de boedelscheiding en voogdijregeling vast te leggen. Dat kost je je zenuwen en heel veel geld. Er zijn geen trucjes om dat te bespoedigen. Dat mijn vrijheid afhing van de toestemming van de dader vond ik walgelijk, maar ik wil de scheiding op een nette manier afsluiten.'

Hava is een gelovige vrouw die de bijbel en halacha kent. Vindt zij niet dat de echtscheidingsprocedure hervormd moet worden? Een dergelijke beperking van de vrouw kan toch niet de bedoeling van *Hasjem* (God) zijn? Als ik die woorden uitspreek, voel ik direct haar terughoudendheid. Ik raak het instituut van het geloof. De halacha biedt vele oplossingen voor de onthouding van de get, zegt ze ontwijkend. De religieuze gemeenschap waartoe de man behoort, kan hem onder een *cherrem*, een ban, plaatsen. De rechters kunnen, zoals in Hava's zaak, een *chioef get* geven. Wat we nu zien is het resultaat van een verkeerd gebruik en een verkeerde interpretatie van de halacha en een gebrek aan kennis bij de vrouwen. Begrijp ik dat wel? Nee, haar uitleg overtuigt mij niet. Wetten en regels

moeten toch een dynamische weerspiegeling van de samenleving zijn? Door de onaantastbaarheid van de halacha en een afhankelijkheid van de vrouw aan de man, wet en traditie, staat en religie te vooronderstellen, terwijl in Israël de vrouwen juist een andere, geëmancipeerde realiteit naast de joodse omarmen – ze werken, vervullen dienstplicht, studeren – produceer en legitimeer je het verschil en wordt het systeem van daders en slachtoffers en ongelijke behandeling toch in stand gehouden?

In de stilte die even tussen ons valt, spreekt nauwelijks hoorbaar het verschil tussen onze werelden. Haar geloof in de goddelijke regels is rotsvast. Haar kritiek richt zich uitsluitend op de menselijk toepassing. ‘Het is of je in 2023 op straat loopt en je voelt je in 1870, want voor het Beth Din moet jij je kleden als een vrouw van anderhalve eeuw geleden. Er is geen tweegesprek, geen dialoog. Ik zat stilletjes in de hoek en de man sprak. Dit is niet het jodendom dat ik ken en waarmee ik ben opgegroeid. Nogmaals: het is het probleem van het leiderschap en met wijsheid omgaan met de halacha.’ Meital– ‘Ik ben het eigendom van een ander en moet wachten tot mijn eigenaar mijn eigendomspapieren vrijgeeft’

Om het sabbatmaal te bereiden had je niet alleen de wijn, het brood en het eten nodig, maar een vrouw die gedwongen door traditie de soep kookte, het vlees braadde, het huis schoonmaakte – dat wisten activisten en vrouwen al jaren. Sinds de Jom Kippoer-oorlog van 1973 ging er in Israël een koor van feministische stemmen op, begonnen organisaties en bewegingen te strijden om de positie van vrouwen – die meer dan vijftig procent van de bevolking uitmaken – te verbeteren. Israëlische vrouwen creëerden een van de inspirerendste feministische bewegingen ter wereld, die nog steeds vol ideeën zit en hervormingen op velerlei gebied voortbrengt: crisiscentra, meldpunten voor vrouwelijke slachtoffers van huiselijk geweld, wettelijke eisen voor gelijke behandeling en salariëring in arbeidssituaties, campagnes tegen seksuele intimidatie, vrouwen in de politiek, dienstplicht voor vrouwen, abortus, gelijke behandeling in de gezondheidszorg. Natuurlijk zijn er vanuit feministische hoek protesten tegen de get-weigeringen. Er is zelfs een ‘Agoenadag’ in het leven geroepen om publieke aandacht te vragen voor de positie van de geketende vrouwen. De Agoenadag wordt dit jaar op 6 maart gevierd. De agoenot krijgen media-aandacht, maar daarin zit ook juist het probleem. De pers bericht over individuele gevallen – een vrouw die al dertig jaar geketend is in een ongelukkig huwelijk, een andere vrouw die mishandeld wordt – maar dat het probleem structureel is en ontstaat door de gedwongen toepassing van een joodse wetgeving van tweeduizend jaar geleden komt onvoldoende in het nieuws. Niemand spreekt over het feit dat de verplichte joodse inzegening van het huwelijk een heel systeem van plichten en verantwoordelijkheden in werking zet, waaraan de vrouw zich niet meer kan onttrekken als het huwelijk tegenvalt, tenzij haar man instemt met een scheiding. De vraag is of er een oplossing voor het probleem van de agoenot is. ‘Niet trouwen’, is het advies van Orit Lahav, advocate en directeur van Mavoi Satum – Hebreeuws voor ‘impasse’. De organisatie biedt hulp aan de agoenot in Israël en behartigt hun belangen en brengt de get-weigering onder publieke aandacht. Lahav, een

onafhankelijke maar religieuze vrouw, is niet getrouwd, heeft met haar partner een samenlevingsovereenkomst en hun dochter is op beider naam geregistreerd.

‘Er zijn geen waterdichte juridische constructies om de man te dwingen tot de get’, zegt ze.

‘Weliswaar is er de wet op de sancties, die bepaalt dat de rabbijnen van het Beth Din de creditcard van de man kunnen annuleren, zijn rijbewijs innemen, hem een boete opleggen of hem een aantal dagen kunnen gijzelen, maar als vrouw kun je die sancties niet afdwingen. Sommige joodse stellen sluiten in het buitenland een burgerlijk huwelijk, maar als ze scheiden geldt toch de religieuze halachische wet. Huwelijksvoorwaarden, waarin de toestemming van de man bij echtscheiding vooraf is bepaald, worden niet door de rabbijnen geaccepteerd. Dus word je als het ware door de staat en de rabbijnen gedwongen om niet te trouwen. Dat kan nooit de bedoeling van de wetgeving geweest zijn.’

Enkele jaren geleden heeft Mavoi Satum duizenden vrouwen geënquêteerd. Wat bleek?

Vele mannen gebruikten de get als onderhandelingsmiddel om voor zichzelf betere voorwaarden bij de boedelverdeling of bij de hoogte van de alimentatie te bedingen of vrouwen de huwelijks schulden op zich te laten nemen. Lahav heeft in haar eigen rechtspraktijk een staaltje van dit wheelen en dealen gezien. ‘Een man die al dertig jaar de get aan zijn vrouw weigerde, stelde haar voor om die voor vijftigduizend dollar van hem te kopen. Toen ik ingreep en dreigde om naar de Hoge Raad te stappen bond hij in. De vrouw is nu eindelijk gescheiden. Ze is 73 jaar en haar leven is voorbijgegaan.’

De religieuze advocate heeft ook een boodschap aan het adres van de orthodox-joodse wereld. Waarom hebben vrouwen in Israël geen recht om te scheiden in een tijd dat de bescherming van mensenrechten zo belangrijk is, waarbij de gelijke behandeling van mannen en vrouwen op het gebied van studie en arbeid wel gewaarborgd wordt en de gelijkwaardigheid bij echtscheidingen in andere moderne westerse landen de norm is? De rabbijnse rechtbanken worden volledig bemand door mannen. Alleen de man kan het woord voeren en getuigen, de vrouw niet. Het is een systeem dat vrouwen onderdrukt. De rabbijnse rechtbanken verkeren dagelijks in een frontale botsing met de moderne wereld. Vrouwen hebben meer baat bij serieuze kritiek op dit gedachtegoed dan bij lapmiddelen die koste wat kost de strikte regels van de halacha overeind houden. ‘Israël loopt schandalig achter’, concludeert Lahav. ‘De enige oplossing is een wetswijziging waarbij het huwelijk en de echtscheiding óók op civiele wijze geregeld kunnen worden zodat je een keus hebt. Als vrouwen moeten we ons daarvoor sterk maken.’

Als ik Lahav goed begrijp ligt de oplossing dus in een structurele hervorming van het familierecht, de invoering van het burgerlijk huwelijk en de mogelijkheid van een civiele scheiding. Maar impliceert zo’n oplossing geen scheiding van staat en religie? In Israël is het spanningsniveau tussen beide acuut en lijkt het zelfs existentieel. Meer dan 2300 jaar, vanaf het aanbreken van de Tweede Tempelperiode (van 516 voor Christus), heeft het jodendom de congruentie tussen de joodse nationale identiteit en joodse religieuze identiteit gepredikt. Met andere woorden: alleen degenen die de joodse religieuze geboden in acht namen, werden als lid van het joodse volk beschouwd. Nu is die rigide houding de laatste

twee eeuwen versoepeld en ben ik tegenwoordig getuige van ten minste een gedeeltelijke scheiding tussen nationale en religieuze identiteit, maar een congruentie die 2300 jaar heeft geduurd, laat zich nog steeds voelen en kan men niet zomaar doorbreken. Er heeft nog nergens in de Israëlisch joodse wereld een startschot geklonken voor de 'bevrijdingsoorlog' van de geketende vrouwen. Integendeel: er is angst.

Vele Israëlische joden – orthodoxe, traditionele en zelfs enkele seculiere joden, mannen en vrouwen – zijn doordeesemd van het geloof dat de joodse staat Israël ondermijnd zou kunnen worden als burgers niet verenigd zijn door dezelfde religie, te weten de joodse. Kortom: torn je aan de joodse wetten, dan help je Israël om zeep. Dat laat het zojuist geïnstalleerde rechts-orthodoxe kabinet van Netanyahu niet toe en het bereidt zelfs in stilte een plan voor om de macht van de rabbijnse rechtbanken en de toepassing van de religieuze wetten uit te breiden tot alle civiele zaken. Daarbij zouden religieuze rechtbanken dezelfde status krijgen als de burgerlijke rechter.

Het probleem gaat dus veel verder dan de ongelijke behandeling van vrouwen in het Israëlisch familierecht. De religieuze invloed is merkbaar in verschillende lagen van de samenleving. De regels over *kasjroet* voor winkels, restaurants en cafés, het stilleggen van het openbaar vervoer op de sabbat, de import van goederen uit het buitenland, het recht van terugkeer; allemaal onderwerpen die de vrijheid van zowel mannen als vrouwen beperken en hoger op de prioriteitenlijst van veranderingen staan dan de achterstelling van de agoenot. Het moet in zo'n hardvochtige wereld uitermate moeilijk zijn om de kiem te leggen voor een hervorming, een revolutie eigenlijk, waarin vrouwen gelijkwaardigheid eisen.

'We blijven lobbyen bij de Knesset voor wetshervorming, forceren uitspraken van de Hoge Raad, geven informatie aan vrouwen, want er is in Israël onvoldoende bekend, we proberen bij het Beth Din vrouwelijke adviseurs te introduceren, we brengen het onder de aandacht via de journalistiek en via activisme, we ondersteunen de agoenot juridisch en maatschappelijk', somt Lahav op. Maar de lichte verbetering in de individuele positie van de agoenot die zich dankzij de steun van vrouwenorganisaties zoals Mavoi Satum en advocaten na jaren van hun ketenen ontdoen, is volgens Lahav misleidend. De wetgeving verbetert niet en intussen zullen aan Israëlische vrouwen – zoals Viviana in de film *Gett: The Trial of Viviane Amsalem* - nog vele ongewenste glazen water door de deurwaarder worden opgedrongen. Totdat iemand opstaat en roept: 'Genoeg! Ik heb geen dorst meer.'

2. In Israël dreigt het einde van de democratie (22 februari 2023)

Israël staat op een omslagpunt in zijn geschiedenis. De nieuwe ultra-rechtse regering-Netanyahu probeert in hoog tempo een reeks pasklare wetsvoorstellen, eufemistisch wetshervorming genoemd, door de Knesset te drukken.

Mensenrechtenactivisten noemen de wetshervorming een nachtmerrie. Rechtsgeleerden vrezen voor het einde van de democratie. Burgers gaan al wekenlang massaal de straat op om te demonstreren. De staat verkeert in een constitutionele en politieke crisis die tot grote verdeeldheid leidt. Hoe zorgwekkend zijn de plannen van de meest rechtse regering in de geschiedenis van Israël?

Al direct na de beëdiging van de nieuwe regering kwam minister van Justitie Yariv Levin met zijn hervormingspakket. De belangrijkste maatregel, de 'override-clausule', beperkt de macht van 'Bagats', de Israëlische Hoge Raad, ingrijpend. Tot nu toe kan de Hoge Raad als enig toetsingsmechanisme van de wetgeving ingrijpen als de Knesset, het parlement en de wetgevende macht, wetten voorstelt die ondemocratisch of in strijd met de mensenrechten zijn. Levin vindt dat de Hoge Raad een eigen progressieve koers vaart en zich te veel bemoeit met de wetgeving en de regeringsbesluiten. Hij toetste zelfs de nieuwe Natiestaat-basiswet van 2018 aan andere wetten. Waar haalt de Hoge Raad dat recht vandaan? Levin wil de macht terugbrengen bij het volk, de democratische meerderheid. De Knesset zal dan met een gewone meerderheid – de helft plus één – wetten alsnog kunnen invoeren die door de Hoge Raad zijn vernietigd of afgewezen.

Verder wil Levin het redelijkheidsbeginsel bij de toetsing van regeringsbesluiten afschaffen; de volledige controle krijgen over de benoeming van alle rechters in het land, iets wat nu nog wordt geregeld door een mechanisme waarin politici en juristen gelijke invloed uitoefenen; de bevoegdheid van de procureur-generaal beperken; de aanstelling van de juridisch adviseurs van de ministeries, die onafhankelijke beroepsambtenaren zijn, veranderen in een politieke benoeming; de discriminatiewet wijzigen waardoor bedrijven en artsen het recht krijgen om mensen, zoals leden van de lhbtq+-gemeenschap, te weigeren als dat tegen hun religieuze overtuigingen in gaat.

Volledig onder de radar blijft nog het plan om de rabbijnse rechtbanken – die zich nu voornamelijk over familierechtelijke zaken en echtscheidingen buigen – de status van een burgerlijke rechtbank te geven zodat ze ongekennde macht krijgen in alle civiele zaken die dan volgens de joodse religieuze wetten moeten worden beoordeeld. Levin stelt dat zijn hervorming de Israëlische democratie ten goede komt omdat de meerderheid van het volk dan regeert en de gewenste veranderingen aanbrengt. Het eerste deel van het hervormingsplan – de override-clausule en de benoeming van rechters – is in de eerste hoorzitting van de Knesset op 20 februari goedgekeurd. De Knesset moet hierover in totaal drie keer stemmen.

Je kunt de wetshervorming niet los zien van de machtsverhouding in de regering. De belangrijkste portefeuilles zijn in handen van uiterst rechtse politici die geloven in de religieuze joodse superioriteit. Itamar Ben-Gvir, een kolonist uit de Westoever en veroordeeld aanhanger van de verboden joodse terreurbeweging Kach, is minister van Nationale Veiligheid, waaronder Israël's politiemacht en de grenspolitie in de Westoever vallen. Bezalel Smotrich, eveneens een kolonist uit de bezette Westoever, is minister van Financiën en binnen het ministerie van Defensie maakt hij het beleid voor de nederzettingen. Hij wil zoveel mogelijk nederzettingen legaliseren en nieuwe goedkeuren.

Avi Maoz, leider van de ultra-rechtse Noam-partij en lhbtq+-hater, heeft de post 'Israël's Joodse Identiteit' en heeft een programma om de rechten van die gemeenschap te beperken. De voor belastingfraude veroordeelde recidivist Arye Derri van de orthodoxe Shas-partij krijgt alsnog een ministerspost omdat de regering een basiswet heeft gewijzigd waardoor zijn veroordeling wegens belastingfraude hem niet langer diskwalificeert.

De judiciële commissie van de Knesset, het centrale punt van waaruit nieuwe wetten worden gepromoot of op de plank gelegd, is in handen van ultra-rechtse regeringspartijen. En natuurlijk is er de premier zelf. Netanyahu staat terecht voor corruptie en heeft persoonlijk belang bij de wetshervorming, want als met uitschakeling van de Hoge Raad een wet wordt aangenomen die zijn misdrijven niet strafbaar verklaart, dan wordt zijn proces nietig verklaard. Je kunt immers een premier niet veroordelen voor een misdrijf dat geen misdrijf meer is.

Volgens Israël's procureur generaal Gali Baharav-Miara leidt de wetshervorming tot absolute macht van deze regering. Politici zouden constitutionele regels op elk moment kunnen veranderen om de bevoegdheden van de rechtbanken te beperken, het regeringssysteem aan te passen of om een mensenrecht te beperken of zelfs te schrappen. President Isaac Herzog roept persoonlijk op om de plannen 'on hold' te zetten.

Voor de bijna vijftig procent van de bevolking die tegen Netanyahu en de rechtse regering heeft gestemd, zijn de plannen een keiharde wake-upcall. De grootste angst dat Israël zal veranderen in een onvrije, theocratische en militaire joodse staat met nul tolerantie voor minderheden kan bewaarheid worden. Honderdduizenden politici, academici, Nobelprijswinnaars, zakenmensen, hightech-medewerkers, bankdirecteuren en burgers demonstreren wekelijks, stellen petitie op en overall worden landelijke stakingen aangekondigd om te vechten voor democratie en de toekomst van Israël. Het is een civiel activisme dat niet gestuurd wordt door politieke partijen en denkbeelden; zowel progressieve vrijzinnige Israëliërs en zionisten als rechts georiënteerde, keppeltjes dragende gelovigen nemen deel aan het verzet. De beweging wordt gevoed door de gezamenlijke overtuiging dat de huidige regering een halt moet worden toegeroepen.

De constitutionele spanning tussen Israël's wetgevende en rechterlijke macht dateert al vanaf de oprichting van de staat. Israël heeft namelijk geen grondwet zoals in Nederland. Volgens Janiv Roznai, mededirecteur van het Rubinstein Center for Constitutional

Challenges, een organisatie die de constitutionele crisis van Israël onderzoekt, had die er bij de oprichting van de staat moeten komen, maar door onenigheid met de religieuze partijen – ze stelden dat Israël al een grondwet had, de Torah – durfde premier David Ben Gurion de politieke discussies niet aan. Ze zouden tot grote verdeeldheid leiden in een tijd dat de jonge staat in oorlog met zijn buurlanden was.

Sinds de zogenaamde Harari-beslissing van 1950, waarin werd besloten om de constitutionele rechten en plichten stukje bij beetje op te stellen, zijn er dertien basiswetten aangenomen. Ze regelen de bevoegdheden en werking van onder meer de Knesset, de minister-president, de regering, het Israëliësch parlement, de status van het grondgebied, de bescherming van mensenrechten, maar een constitutionele status hadden ze niet. De rechterlijke toetsing van wetten aan de basiswetten is niet wettelijk verankerd en alle basiswetten konden en kunnen met een gewone meerderheid van de Knesset worden veranderd of zelfs vernietigd. Slechts bij twee basiswetten uit 1992 en 1994 over de mensenrechten – de onschendbaarheid van menselijke waardigheid, het recht op vrijheid en de vrijheid van beroep – vereisen een twee derde meerderheid.

In 1995 erkende de Hoge Raad de grondwettelijke status van deze wetten en verklaarde zichzelf bevoegd om wetten die in strijd zijn met de basiswetten en strijdige ambtelijke beslissingen op basis van het redelijkheidsbeginsel te vernietigen. In dit justitiële activisme zit voor sommigen het pijnpunt. De Hoge Raad heeft de bevoegdheid terughoudend en zorgvuldig gebruikt – slechts een twintigtal wetten zijn ongrondwettelijk verklaard – maar samen met de basiswetten vormen de uitspraken nu het staatsrecht van het land. De Hoge Raad is het sociale geweten van Israël.

Het probleem van de wetshervorming en met name de override clause is volgens het onderzoek van Amir Fuchs, senior onderzoeker van het Israeli Democracy Institute, dat de Knesset haar watchdog-functie opzij kan zetten en wetten kan aannemen die in strijd zijn met de mensenrechten: het recht op gelijkheid, vrijheid van meningsuiting, misschien het recht van een vrouw op haar lichaam, vrijheid van godsdienst of het recht op eigendom. Mocht de Hoge Raad zo'n wet vernietigen, dan kan de Knesset met een gewone meerderheid dezelfde wet opnieuw aannemen, omdat dit de wil van de meerderheid van het volk zou zijn.

‘In elk land zijn mechanismen die grenzen stellen aan de macht van de politieke meerderheid’, zegt Fuchs. ‘In Israël is dat de Hoge Raad, want Israël heeft geen wetgevende macht met een Tweede en Eerste Kamer of een president die door een afzonderlijke volksstemming wordt gekozen. De Israëliësch Hoge Raad is de enige rem op de macht van de politieke meerderheid en bij afschaffing leidt het tot juridische chaos.’

Fuchs waarschuwt dat de meerderheidsregel weliswaar een democratisch beginsel is maar niet het enige. De democratie vertegenwoordigt álle mensen, inclusief minderheden, die zij dient te beschermen. Hij vreest dat de nieuwe regering, gelet op de vurige retoriek van de regeringspartijen, zeker gebruik zal maken van de override-clausule.

Het uitschakelen van het controlemechanisme van de Hoge Raad kan het ultra-rechtse en religieuze kabinet ongekende mogelijkheden bieden. Netanyahu ontloopt zijn gevangenisstraf, de ultra-orthodoxen kunnen aan iedereen religieuze waarden opleggen, de autonomie van hun gescheiden onderwijssysteem versterken en de Rabbijnse rechtbanken over arbeidszaken, onroerend goed, civiele geschillen laten oordelen volgens de regels van de Halacha van tweeduizend jaar geleden. De kolonisten krijgen vrij spel en zouden de juridische status van de bezette Westelijke Jordaanoever veel gemakkelijker geheel of gedeeltelijk kunnen wijzigen in Israëls grondgebied zonder dat het de Israëlsche fundamentele mensen- of burgerrechten aan de Palestijnse bevolking in die gebieden hoeft toe te kennen. Ook kunnen de repressie- en strafmaatregelen voor de Palestijnse bevolking – Ben Gvir wil zelfs de doodstraf invoeren – gemakkelijker worden aanscherpt. Het kwetsbaarst zijn de Israëlsche minderheden en daaronder valt in de lijn met de redenering van Levin iedereen die niet tot de gekozen meerderheid behoort.

Sheila Weinberg, historica, filosofe, mensenrechtenactiviste en vertegenwoordigster van de lhbtq+-gemeenschap, kwam onmiddellijk in actie. Ze schrijft petitie's en demonstreert wekelijks tegen de regeringsplannen. 'Israël is democratisch maar het joodse conservatieve karakter overheerst. Op Shabbath is er geen openbaar vervoer, huwelijken kunnen alleen door de rabbijn gesloten worden. Dankzij het justitiële activisme van de Hoge Raad kreeg onze samenleving geleidelijk aan meer moderne westerse vrijheden. Zo werd het verbod op seksuele relaties tussen mensen van hetzelfde geslacht in 1988 ingetrokken en het recht op kinderen via draagmoederschap voor homoseksuele relaties ambtelijk erkend. Nu wil de regering deze verworvenheden vooral voor de zwakkeren intrekken zonder hun een beroepsmogelijkheid te geven. Israël wordt dan zo iets als een religieus reservaat.'

Volgens Weinberg is het verzet te zwak en niet verenigd door een gemeenschappelijke ideologie. Arabieren zijn niet vertegenwoordigd. De oppositie in het parlement is nauwelijks hoorbaar. Men gelooft ten onrechte dat de impact van schending van minderheidsrechten – de lhbtq+-gemeenschap behelst bijvoorbeeld slechts tien procent van de samenleving – miniem is. Maar het is een hellend vlak, want het raakt de normen en waarden van de samenleving. 'De grootste vijanden van Israël zijn niet de Palestijnen maar de joden zelf. In de geschiedenis hebben de joden twee keer hun eigen staat gehad en vernietigd, namelijk de eerste en tweede tempel. Dit zou zich kunnen herhalen. Er zou een vlucht van kapitaal en intelligentsia naar het buitenland ontstaan. Veertig procent van de Israëliërs heeft al een buitenlands paspoort. Aangezien de ultra-orthodoxen niet werken en afhankelijk zijn van financiële steun van anderen, verwordt Israël dan tot een verarmde orthodoxe natie omringd door vijanden die binnen enkele decennia zal instorten.'

Toch gelooft Weinberg in de kleine kans dat de oppositie ontwaakt uit haar lethargie en Israël zich ontwikkelt tot 'Or ha golim', het licht voor alle ballingen, een democratie waarin mensenrechten gegarandeerd zijn voor alle burgers. Daarvoor maakt zij zich sterk.

3. Israëlische bedrijven vrezen Netanyahu's autocratische reflexen (15 maart 2023)

Bedrijven in Israël komen in het geweer tegen plannen van de ultra-rechtse regering-Netanyahu om het rechtssysteem te hervormen. De inzet is het behoud van de democratie, maar ook de angst voor de economische ondergang speelt mee.

Als je de regering-Netanyahu mag geloven gaat het financieel-economisch goed met het land en is er geen reden tot bezorgdheid. De Israëlische economie is van oudsher veerkrachtig en de munteenheid weerstond wilde schommelingen, zelfs tijdens de recente periodes van geweld en militaire operaties. Het land heeft zonder al te veel economische kleerscheuren de coronaperiode met drie strike lockdowns en veel beperkingen 'verslagen'. Maar economen en vooraanstaande vertegenwoordigers uit de financiële wereld, onder wie de voormalige voorzitter van de Israëlische Bank, directeurs van techbedrijven, financieel analisten, hoogleraren en Nobelprijswinnaars over de hele wereld uiten hun bezorgdheid over de consequenties van Israëls hervormingen voor de economie.

Dudu Holzman, een 63-jarige televisiepersoonlijkheid, financieel analist bij het journaal, beleggingsadviseur en voormalig directeur van de *private banking*-afdeling van een van de grote Israëlische banken, legt uit wat er aan de hand is. 'Israël is voor zijn industrie afhankelijk van buitenlandse investeringen. De voorgestelde hervorming leidt tot een verzwakking van het rechtssysteem. Investeerders zullen niet investeren in een land dat geen zekerheid biedt, geen politieke stabiliteit en geen onafhankelijk rechtssysteem heeft dat hun rechten beschermt. Daarom luiden ze nu de noodklok.'

Zo schrijft Barak Eilam, de CEO van Nice Systems, een van Israëls oudste en succesvolste softwarebedrijven, in een brief aan zijn werknemers op LinkedIn dat de wetshervorming rampzalig zal zijn voor het voortbestaan van de hightechindustrie in Israël. Eran Goren, mede-oprichter van Fidelis Family Office, een investeringsadviesbureau voor rijke Israëliërs, vertelt aan *The New York Times* dat klanten instructies geven om geld uit Israël naar Zwitserland of Londen over te hevelen. Dit is een trend die Holzman ook van bevriende collega's van grote Israëlische banken hoort, al krijgt hij geen exacte gegevens. 'Het draait om risicobeheer van het merk dat Israël oftewel de Start-up Natie heet', zegt hij. 'Het kostte veel tijd om dit merk op te bouwen, maar nu kan de betrouwbaarheid ervan in korte tijd onderuitgehaald worden.'

De kritiek concentreert zich op de reeks pasklare wetsvoorstellen – eufemistisch wetshervorming genoemd – die de regering in hoog tempo door de Knesset pusht. De wetsvoorstellen willen de macht van de Israëlische Hoge Raad kortwieken zodat deze wetten die hij ongrondwettelijk acht niet meer kan herzien of vernietigen. Aangezien Israël geen grondwet heeft en de inrichting van de staat, maar ook de bescherming van mensenrechten, in dertien basiswetten zijn neergelegd, vervult de Hoge Raad een toetsende en corrigerende rol ten opzichte van de wetgevende en de uitvoerende macht. Het uitschakelen van dat controlemechanisme haalt het democratisch evenwicht tussen de machten onderuit en geeft de wetgevende macht – de Knesset – de absolute macht.

De wetsherziening biedt aan het nieuwe ultra-rechtse en religieuze kabinet van Benjamin Netanyahu dus ongekende mogelijkheden. De belangrijkste portefeuilles zijn in handen van uiterst rechtse politici die geloven in de religieuze joodse superioriteit. Itamar Ben-Gvir, een kolonist van de Westoever en veroordeeld aanhanger van de verboden joodse terreurbeweging Kach, is minister van Nationale Veiligheid, waaronder Israëls politiemacht en de grenspolitie op de Westoever ressorteren. Bezalel Smotrich, eveneens een kolonist, is minister van Financiën en binnen het ministerie van Defensie maakt hij het beleid voor de nederzettingen. Volgens velen hebben de leden van dit kabinet ieder hun eigen verborgen agenda bij de wetshervorming. Smotrich wil zo veel mogelijk nederzettingen legaliseren en nieuwe goedkeuren. De voor belastingfraude veroordeelde recidivist Arye Deri van de orthodoxe Shas-partij krijgt alsnog een ministerspost omdat de regering een basiswet heeft gewijzigd, zodat zijn veroordeling wegens belastingfraude hem niet langer diskwalificeert. Premier Netanyahu, die zelf terechtstaat voor corruptie, wil met uitschakeling van de Hoge Raad zijn gevangenisstraf ontlopen. De ultra-orthodoxen willen aan iedereen religieuze waarden opleggen, de autonomie van hun gescheiden onderwijssysteem versterken en de rabbijnse rechtbanken over arbeidszaken, onroerend goed en civiele geschillen laten oordelen volgens de regels van de halacha van tweeduizend jaar geleden. De kolonisten krijgen vrij spel en zouden de juridische status van de bezette Westelijke Jordaanoever veel gemakkelijker geheel of gedeeltelijk kunnen wijzigen in Israëls grondgebied, zonder dat het de fundamentele mensen- of burgerrechten die in Israël gelden aan de Palestijnse bevolking in die gebieden hoeft toe te kennen. Ben Gvir wil zelfs de doodstraf invoeren. Tijdens de eerste hoorzittingen is een aantal wetten al door een nipte meerderheid van de Knesset aangenomen. Het is de verwachting dat eind maart de Knesset de in Israël verplichte drie stemmingssessies heeft gehad om het wetsvoorstel definitief tot wet te maken.

Dat de wetshervorming de Israëlische economie zal schaden heeft volgens Dudu Holzman alles te maken met Israëls geloofwaardigheid voor binnen- en buitenlandse investeerders. Meer dan veertig procent van het bruto nationaal product van Israël bestaat uit inkomsten uit export van industrie en diensten; 54 procent daarvan wordt door de hightechsector geleverd. Het meeste investeringskapitaal in die hightech komt van buitenlandse investeerders die worden aangetrokken door de innovatie en knowhow van de Israëlische start-ups. Voor hen is een onafhankelijk rechtssysteem van cruciaal belang om hun belangrijkste bezit, het intellectuele eigendom, te beschermen. Een zwakke democratie is een rode vlag voor investeerders.

De hoofdeconoom van het Israëlische ministerie van Financiën, Shira Greenberg, onderschrijft Holzmans waarschuwing. In het ontwerp van de staatsbegroting 2023-24 plaatst zij de kanttekening: 'Voor zover de juridische hervorming door de markt wordt gezien als schadelijk voor de kracht en onafhankelijkheid van staatsinstellingen en het vergroten van de onzekerheid in het investeringsklimaat, kan dit de economische activiteit en in het bijzonder particuliere investeringen schaden.'

Hightechwerknemers zorgen voor 25 procent van de inkomstenbelasting

De eerste tekenen daarvan zijn al zichtbaar. De TA-125-index, de index van de 125 hoogst gekapitaliseerde bedrijven op de Tel Aviv Stock Exchange, daalde met bijna vier procent. De Israëlische shekel devalueerde in februari met zes procent en leed het grootste verlies van de belangrijkste valuta's ter wereld na de Russische roebel en de Koreaanse won. Analist Citi Israël voorspelt een verdere daling van de shekel met nog eens acht procent als de wetshervorming een feit wordt. In januari steeg de inflatie naar 5,4 procent, de hoogste sinds 2008. Volgens de Israëlische Bank is er sinds januari een scherpe stijging van *conversion transactions*, dat wil zeggen het omzetten van Israëlische in buitenlandse aandelen en valuta, en de *daytrading* in de Amerikaanse dollar nam met 35 procent toe. Intussen heeft de Israëlische Bank in een poging om de inflatie te verminderen onlangs de rentevoet verhoogd tot het hoogste niveau in de laatste veertien jaar. Dit leidt voor de gewone burger tot hogere rente op leningen en hypotheek.

De OECD, de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling, waarschuwt Israël in haar rapport van februari 2023: juridische onafhankelijkheid en *checks and balances* zijn van vitaal belang voor het vertrouwen in de regering en de instituties en voor een bedrijfsklimaat dat investeringen aantrekt. Ratingbureau Standard & Poor's waarschuwt ook dat de verzwakking van het democratische systeem de kredietwaardigheid van Israël bedreigt.

‘Maar zelfs voordat de ratingbureaus in actie komen en een negatief advies over Israël afgeven, kan de markt al heel snel reageren’, zegt Holzman. ‘De markt schat iedere dag zelf het kredietrisico van een land in. Ze wachten echt niet op het advies van een ratingbureau. Er zijn nu al berichten dat de regering een verbod tot uitvoer van valuta gaat invoeren en een soort kapitaalbelasting gaat heffen. Als er een klimaat van onzekerheid en onveiligheid ontstaat, leidt dat niet tot een storm in beleggingsland, maar tot een tsunami.’

Dat de onzekerheid een grote impact zal hebben op de binnenlandse markt is volgens Dudu Holzman en andere financiële experts evident. De grote hightechbedrijven, die doorgaans ook vestigingen in het buitenland hebben, kunnen vertrekken. Het probleem is dat hightech de belangrijkste bron voor de fiscale inkomsten is en als die verdwijnt, zal de overheid minder budget hebben voor de achterblijvers. Israëlische kennis wordt in de wereld met open armen ontvangen. Een braindrain zou het gevolg kunnen zijn. De eerste bewegingen in die richting zijn er al. Papaya Global, een groot Israëlisch hightechbedrijf dat wereldwijd een salarisplatform levert, en Disruptive Technologies Venture Capital, een investeerder in Israëlische technologische start-ups, hebben aangekondigd dat ze hun kapitaal naar het buitenland gaan verplaatsen. Wiz, met de hoofdvestiging in New York en een nevenvestiging met een groot deel van zijn technisch personeel in Israël, verklaart dat het de onlangs toegekende driehonderd miljoen dollar aan particuliere financiering, die de waarde van het bedrijf op tien miljard dollar brengt, niet in Israël zal investeren. Volgens *The Jerusalem Post* van 6 februari bezit het bedrijf bovendien tientallen miljoenen dollars aan Israëlische activa, die het naar het buitenland wil overmaken.

De regering-Netanyahu lapt deze adviezen en waarschuwingen, de ongekennd grote straatprotesten, de oproepen van president Isaac Herzog om te onderhandelen en een

compromis te vinden, en zelfs de internationale veroordeling van Israël's vrienden – waaronder de Verenigde Staten – aan haar laars. Premier Netanyahu, die door de procureur-generaal een openbaar spreekverbod over de hervorming is opgelegd vanwege zijn duidelijke belangenverstrengeling, blijft beweren dat zijn hervorming legitiem is.

Het is crisistijd. Overal gonst het in de straten van Israël. Burgers proberen gehaast een buitenlands paspoort aan te vragen en spreken voor het eerst over de mogelijkheid om naar het buitenland uit te wijken. Men overlegt met banken en collega's over mogelijkheden om de spaarcenten naar een buitenlandse rekening over te maken of juist in Israël te laten. En wat moet je met je eigen woning: verkopen nu de markt nog gunstig is, of afwachten? De rente van de *mashkanta*, de hypotheek, wordt vast verhoogd. Bij gebrek aan duidelijke informatie nemen mensen beslissingen op basis van simplificaties en gevoel. Velen wachten af.

De golf van protest voelt als een catharsis; een soort zuivering van het ultra-orthodoxe en rechtse keurslijf dat al langere tijd in vele geledingen van de samenleving wordt gevoeld. Het voelt ook als een bevrijding van de acute existentiële angst, want zoals een bekend Hebreeuws lied het Israëlijsche joodse gedachtegoed verwoordt: '*Ein li eretz acheret*', oftewel: ik heb geen ander land. Iedere joodse Israëliër is ervan doordrongen dat hij te allen tijde zijn thuisland kan verliezen en dat besef maakt hem weerbaar. Duizenden Israëliërs nemen deel aan de wekelijkse demonstraties tegen de wetshervorming die overal in het land gehouden worden. Er zijn stakingen, conferenties, petitieën en tijdens de zogenoemde 'Dag van de versterking' is het land al twee keer platgelegd.

De wetshervorming is rampzalig voor de hightechindustrie, waarschuwt men. De inzet is het behoud van de democratie, maar ook de angst voor de economische ondergang speelt mee. 'Israëliërs gaan het nu in hun eigen portemonnee voelen', zegt Holzman. 'Door de devaluatie van de shekel wordt de import van buitenlandse goederen duurder en de rekening van de supermarkt hoger. Het heeft mensen uit verschillende sociale en politieke achtergronden samengebracht.'

Volgens een recent opinieonderzoek van het onafhankelijke Israel Democracy Institute wil 66 procent van de Israëliërs dat de Hoge Raad zijn macht behoudt. Gepensioneerden strijden hand in hand met hun kinderen en kleinkinderen. Velen hebben nog nooit eerder gedemonstreerd, zoeken niet de publiciteit, maar een enorme bezorgdheid verenigt hen. Door de regering wordt het protest gezien als het werk van een aantal anarchisten die de democratie omver willen werpen.

In zo'n gespannen crisissfeer weet je niet wie je nog kunt geloven. Exacte cijfers over Israëlijsche bedrijven en particulieren die daadwerkelijk de stap naar het buitenland al gezet hebben of gaan zetten kan Holzman ook niet geven. Overheidsinstanties en banken houden wijselijk hun mond, uit vrees dat niet de feitelijke situatie rond de wetshervorming, maar negatieve persberichten als een soort selffulfilling prophecy de toch al gespannen markt en het investeerdersgedrag zouden kunnen beïnvloeden en tot een vlucht van kapitaal, zowel

privé als zakelijk, naar het buitenland kunnen leiden. De Israëlische pers kopt met teksten als *'Israel's Economy Faces Existential Threat'*, maar hoe zuiver is dat?

Het Israëlische nieuwscentrum Ynet meldt dat er de laatste weken vier miljard dollar van Israëlische naar buitenlandse banken is overgemaakt, maar Ynet doet niet aan bronvermelding en geeft ook niet aan wie die Israëliërs zijn die hun geld laten verdwijnen. De Israëlische technologienieuwssite *Calcalist* bericht dat Israëlische hightechbedrijven onlangs 780 miljoen dollar naar het buitenland hebben gebracht, maar ook hier: de *Calcalist* vermeldt zijn bronnen niet. Al met al zijn de berichten speculatief en is onduidelijk in hoeverre ze gebaseerd zijn op actuele feiten of op achterliggende politieke agenda's. Het eerlijkste antwoord kwam misschien wel van een financieel adviseur van een van Israëls grootste banken, Bank Hapoalim: 'De markt is vluchtig. De investeerders zijn op hun hoede en wij kunnen op dit moment geen deugdelijke beleggingsadviezen geven omdat we het zelf niet weten.'

Toch is het de vraag of de angst voor de consequenties van de hervormingsplannen de enige oorzaak is van de economische crisis. Israël staat in de Democracy-index van de Economist Intelligence Unit uit 2022 op de 29ste plaats, na landen als Zuid-Korea, Griekenland en Portugal, en wordt aangemerkt als een zogeheten *flawed democracy*, een gebrekkige democratie, en dat heeft niets met de wetshervorming te maken, maar wel met een lage score op burgerlijke vrijheden. Nederland staat bijvoorbeeld op plaats negen. Desondanks floreerde de Israëlische hightech en hadden beleggers geen last van die wankelende democratie.

Mogelijk is er nog een andere oorzaak voor een economische crisis? Is Israël in korte tijd economisch wellicht te snel gegroeid? Is er te veel lucht in de markt zodat devaluatie van de shekel en de inflatie een gezonde correctie zouden zijn op een overspannen markt?

'We staan natuurlijk aan het begin van een wereldwijde economische crisis', zegt Holzman. 'Er is een teruggang van de globalisering, hogere inflatie, hogere rentes, een onderbroken *supply chain*; een situatie die niet op korte termijn te herstellen is. Dus de mondiale markt is inderdaad al gespannen. Daarbij komt dat Israël een volstrekt ander land is dan bijvoorbeeld de EU-landen of de VS. Israël is kwetsbaarder en heeft niet het economische, sociale, politieke en zelfs militaire toezicht en de bescherming van een samenwerkingsverband als de EU. Het krijgt weliswaar de steun van de VS, maar hoelang zal Israël nog aantrekkelijk blijven voor de Amerikanen als het in hun ogen niet langer de enige democratie van het Midden-Oosten is, maar een totalitaire religieuze staat? Joe Biden weigert nu al om Netanyahu te ontvangen. Het is uitermate dom om in zo'n kwetsbare situatie de kip met de gouden eieren, de hightechindustrie, te slachten.'

Tijdens een digitale conferentie van de Universiteit van Tel Aviv en het Israel Democracy Institute over de invloed van de hervorming op de economie attendeert Shlomo Dovrat, mede-oprichter en algemeen partner bij Viola Ventures, een Israëlisch *venture capital fund* met meer dan 1,3 miljard dollar in beheer, op nog een ander gevaar. De laatste tijd is de wereldwijde investering in technologie enorm gedaald. De investeringen van het laatste

kwartaal waren zelfs de laagste sinds 2015. Hightech is in feite de enige industrie, afgezien van defensie, waar Israël echt wereldwijd concurrerend is. Hightech geeft het leger zijn kwalitatieve voorsprong op zijn vijanden, vooral in dit tijdperk van cyber- en drone-oorlogsvoering.

Ondanks het feit dat hightechwerknemers slechts tien procent van het totale aantal arbeidskrachten uitmaken, zorgen ze voor 25 procent van de inkomstenbelasting. Israëlische ondernemers hebben ruim negentig zogenoemde *unicorns* voortgebracht, particuliere bedrijven met een waarde van meer dan één miljard dollar, waaronder Wix, dat wereldwijd cloudgebaseerde webservices levert, het gamingbedrijf Moon Active en de financiële dienstverlener eToro. De laatste jaren is Israël van een start-upnatie een scale-upnatie geworden. Het heeft bewezen dat zijn producten geschikt zijn voor de wereldmarkt en dat de groei stabiel en duurzaam is. Maar nu moeten de Israëlische hightechbedrijven concurreren op een krimpende markt. Ze zitten bovendien midden in een verandering van de innovatiecyclus.

‘Alle technologieën – mobiele telefoons, pc’s, programmatuur, chips, de cloud – zijn zo langzamerhand uitontwikkeld en we staan aan het begin van een nieuwe innovatie: Artificial Intelligence’, zegt Dovrat. ‘Maar aan zo’n innovatiecyclus zijn grote risico’s verbonden, want we zijn nog in de ontwikkelfase en niemand weet of dat tot een succesvol eindproduct leidt. Om juist in dit stadium met ingrijpende overheidsmaatregelen te komen die de Israëlische bestuursvorm onderuithalen en Israëls positie in de wereld verzwakken, is desastreus. Investeerders verplaatsen hun geld naar minder risicovolle omgevingen en de hightech die vaak al vestigingen in het buitenland heeft zal bij een gebrek aan buitenlands kapitaal moeten uitwijken. Bovendien zijn Israëlische hightech-entrepreneurs, ingenieurs en uitvinders vrije vogels die zich niet door religieuze ultra-rechtse wetten laten beperken. Met hun enorme internationale reputatie worden deze mensen door bedrijven in Silicon Valley of andere hightechcentra met open armen ontvangen. Als die uitstroom eenmaal op gang komt, is er geen garantie dat deze mensen terugkomen. Met elke dag dat we afwachten brengen we onszelf meer in gevaar.’

Dudu Holzman ziet de enorme groei van het burgerprotest in alle geledingen van de bevolking, zelfs in het leger en de politie, dan ook als een positieve ontwikkeling. ‘Het is nog niet te laat. Wij, burgers, moeten ingrijpen. Ik verwacht dat dit kabinet in het tweede kwartaal van 2023 valt.’

4. Israëlische Palestijnen over Netanyahu's hervormingen (31 mei 2023)

Al maanden wordt in Israël fel gedemonstreerd tegen de regering. Waarom doen de Palestijnse burgers van het land daar nauwelijks aan mee? 'Als die plannen doorgaan, zal de wereld eindelijk zien dat dit een racistische theocratie is.'

'Jullie zijn er allemaal ingetuind. De internationale pers richt zich uitsluitend op het joodse discours over de consequenties van de wetshervorming.' Zo begint Maher Mahamid het gesprek. We zitten op een zonovergoten terras in Wadi Nisnas, de Palestijnse wijk van Haifa. Om ons heen oude zandstenen gebouwen met smeedijzeren balkonnetjes die nog dateren uit de tijd van het Britse mandaat. Loop je een paar honderd meter naar beneden, dan ligt daar als een ansichtkaart de stralend blauwe Middellandse Zee met de haven waar de schepen met joodse immigranten na de Tweede Wereldoorlog afmeerden.

In 1948 woedde er een felle oorlog tussen de opkomende staat Israël en zijn Arabische burens. De Palestijnse bewoners van Wadi Nisnas sloegen op de vlucht, werden verdreven of gedood. Van de zeventigduizend Palestijnse bewoners van Haifa bleven er in 1948 maar 3500 over. Mahamids grootvader bleef met zijn gezin in Wadi Nisnas wonen. Zijn motto: beter leven in je eigen land onder een joods regime dan als eeuwige vluchteling in het buitenland. In navolging van het Arabisch gezegde 'Wie met mijn moeder trouwt, wordt mijn vader' hield Mahamids familie zich aan de Israëlische wetten en regels en betaalde ze net als andere Israëliërs belasting.

Zijn kleinzoon heeft diezelfde standvastigheid, maar de 53-jarige directeur van Beit Klor – een Arabisch-joods intercultureel centrum voor dialoog – laat er geen twijfel over bestaan: 'Ik ben hier geboren en getogen, in tegenstelling tot de joden die uit de hele wereld hierheen zijn geëmigreerd. Ik laat me niet verdrijven uit mijn eigen land, ook al worden onze rechten op alle mogelijke manieren beperkt. Ik heb geen ander land.' Dat laatste was ook de inzet van jonge Palestijnse inwoners van Israël die hier twee jaar geleden massaal de straat op gingen. Ze demonstreerden met Palestijnse vlaggen en spandoeken met de teksten 'Free Palestine' en 'Rechten voor de Palestijnen'. De situatie escaleerde.

Het conflict tussen de joden en de Arabische inwoners van dit gebied is al oud. In 1897 stuurden de rabbijnen van Wenen een onderzoeksmissie naar het toenmalige Palestina om te onderzoeken of joodse gemeenschappen zich er konden vestigen. Het gebied, nog onder Ottomaanse bezetting, had al een lokale bevolking van negenhonderdduizend islamitische en christelijke Palestijnen en de onderzoekers berichtten dat de bruid 'mooi was, maar getrouwd met een andere man'. De implicatie van deze wrange opmerking – dat de zionisten zouden moeten proberen met iemand anders te trouwen – werd buiten beschouwing gelaten en Leon Motzkin en andere zionisten ontwikkelden de slogan: 'Een land zonder volk voor een volk zonder land.' Volgens Theodor Herzl was Palestina de enige oplossing voor de moeilijke positie van de Europese joden. In een eigen staat zouden ze niet langer in de minderheid zijn en niet worden geminacht.

Na alle pogroms en de shoah kreeg het joodse volk 75 jaar geleden eindelijk zijn eigen land. Maar het was alsof ze een vierkante knijper in een rond gat stopten, vertelde de Israëliische historicus Benny Morris mij zo'n vijftien jaar geleden. 750.000 Palestijnen vluchtten uit Israël, werden verdreven of gedood. De verhouding tussen de joodse immigranten en de 150.000 Palestijnse achterblijvers bleef volgens hem problematisch. Tot eind 1966 leefden alle Palestijnen in Israël onder militair bewind, vergelijkbaar met de situatie in de Palestijnse gebieden nu. Er waren beperkingen in het vrije verkeer voor Palestijnen, onteigening van land en woningen. Om de joodse hegemonie te behouden, werd een hele serie wetten en regels opgesteld waarin de burgerrechten van Palestijnse burgers van Israël consequent werden beperkt en onvoldoende werden beschermd door de Hoge Raad. Het huidige wetsvoorstel van de regering kan het laatste restje rechtsbescherming voor Palestijnen in gevaar brengen.

Als ik Mahamid vraag of hij demonstreert tegen het wetsvoorstel, citeert hij op stellige toon het in Israël populaire gedicht van de Duitse theoloog Martin Niemöller: *'Toen de nazi's de communisten arresteerden, zweeg ik; ik was immers geen communist. Toen ze de sociaal-democraten gevangen zetten, zweeg ik; ik was immers geen sociaal-democraat. (...) Toen ze mij arresteerden, was er niemand meer die kon protesteren.'*

Hij beschrijft de juridische situatie in Israël en die is schokkend. De Wet van de Afwezige Eigenaren uit 1950 beschouwde de na 29 november 1947 verdreven Palestijnen als afwezigen en liet hun land, huizen, bankrekeningen en goederen aan de staat vervallen. Toen Israël in 1967 de Westoever, Oost-Jeruzalem en de Gazastrook bezette, bleef het stil, want de Israëliërs waren niet bezet.

Bij de invoering in 2002 van de Landwet, die bepaalt dat slechts joodse burgers land dat in handen is van het Joodse Agentschap – 93 procent van Israël – kunnen pachten, klaagden de joden niet, want zij waren niet Palestijns. In 2011 kwam de Nakbawet, die probeert te voorkomen dat Palestijnen *Al-Nakba* ('de ramp') herdenken, de ontworteling en ontheemding van Palestijnen tijdens en na de oorlog van 1948. De joden protesteerden niet, want het was niet hun ramp.

In 2017 werd de Kaminitz-wet van kracht, die de overheid het recht geeft huizen in Palestijns-Israëliische gemeenschappen te slopen en hoge boetes op te leggen omdat die zonder bouwvergunning zijn gebouwd, maar die geen rekening houdt met de woningcrisis in Palestijns-Israëliische steden en dorpen door de systematische discriminatie in het vergunningenbeleid. De joden demonstreerden niet, want zij hadden huizen waarvoor vergunningen waren verleend.

In 2018 kwam de Natiestaatwet, een initiatief van de Likoed-partij van premier Netanyahu. Deze wet bepaalt dat Israël het historische thuisland is van het joodse volk, en dat het joodse volk een exclusief recht heeft op nationale zelfbeschikking. De Palestijnse burgers van Israël hebben dat recht niet. De Natiestaatwet maakt het mogelijk om buurten 'alleen voor joden' te verklaren. Door zijn formulering lijkt de wet de joodse superioriteit vast te

leggen. Natuurlijk protesteerden de Palestijnse burgers. Ze werden niet massaal gesteund door de joden.

Nu is er dus het wetsvoorstel waarin de Hoge Raad opzijgezet wordt. Het is het einde van de democratie, kreunen de joden. Maar ze zien niet dat die democratie met de invoering van al die andere wetten allang om zeep is geholpen. Niemand protesteert tegen het feit dat deze regering tegelijkertijd nog andere wetten voorstelt die het mogelijk maakt dat Israëlisch-Palestijnse burgers na een veroordeling vanwege terrorisme naar Gaza of de Westoever gedeporteerd worden, dat de huizen van hun familie gesloopt worden en dat ze zelfs de doodstraf kunnen krijgen.

‘En nu vragen de joden ónze loyaliteit aan het zionistische Israël?’ roept Mahamid. ‘Ik zeg tegen de demonstranten: jullie wilden een joodse staat? Nu heb je hem.’

Als ik hem goed begrijp, heeft Israël een soort masterplan om het leven van de Palestijnse minderheid, waartoe ook druzen, bedoeïenen en bahai in Israël behoren, feitelijk en juridisch te beheersen. De inwoners van de Palestijnse gebieden worden nog veel ernstiger in hun rechten beperkt. Dezelfde Israëlische regering die de aanspraken van de Palestijnen terzijde schuift, is nu onverbiddelijk ten aanzien van de rechten en vrijheden van Israëls eigen joodse burgers. Dus protesteren die.

‘Laat die wet maar komen’, zegt Mahamid. ‘Als de macht van de Hoge Raad wegvalt, is er geen democratisch pleisterlaagje meer. De buitenwereld zal eindelijk het echte regime zien: een racistische theocratie, zonder openbaar vervoer op zaterdag, en met discriminatie van iedereen die er niet bij hoort.’

Toch beantwoordt dit mijn vraag niet volledig. Waarom demonstreren Palestijnen niet tegen een wet die hun leven als minderheid onmogelijk kan maken?

Maher Mahamid: ‘En nu vragen de joden ónze loyaliteit aan het zionistische Israël? Tegen de demonstranten zeg ik: jullie wilden een joodse staat? Nu heb je hem’.

In Nazareth herhaalt Wasim Nasser (33) de boodschap van Mahamid – ook hij demonstreert niet. Hij is psycholoog en directeur van Musalaha, een op geloof gebaseerde organisatie die verzoening en vertrouwen onderwijst aan Israëliërs en Palestijnen van verschillende etnische en religieuze achtergronden. Nasser geeft meerdere redenen voor het gebrek aan Palestijnse deelname aan het burgerprotest. ‘Palestijnen voelen zich al jaren in de kou gezet door de Hoge Raad. Het hoogste rechtsorgaan greep niet in bij de Natiestaatwet, bij de bouw van nederzettingen op de Westoever, bij de onteigening van Palestijns land en de sloop van huizen. Dat leidt tot wanhoop of onverschilligheid over de toekomst.’

De cijfers liegen er inderdaad niet om. Volgens onderzoek van het Israel Democracy Institute van januari 2023 is het vertrouwen van Palestijnse Israëli's in de Hoge Raad de afgelopen tien jaar sterk gedaald, van 78 procent in 2012 tot veertig procent in 2022. Daarbij komt dat slechts 8,4 procent van de lagere rechters Palestijns is, terwijl Palestijnen twintig procent van de Israëlische bevolking uitmaken. Van de vijftien leden van de Hoge Raad is er maar één Palestijn. De meeste verzoekschriften van Palestijnse burgers aan de Hoge Raad werden

afgewezen. Van de 22 wetten die de Hoge Raad door de jaren heen heeft vernietigd, waren slechts enkele in strijd met de rechten van Palestijnen. De nieuwe rechtshervorming zal de deur openen voor verdere regelingen die discriminerend zijn voor met name Palestijnse burgers.

Dat brengt Nasser op de volgende reden: 'Angst. Er is groeiende bezorgdheid over een verbod van sommige Palestijnse politieke partijen. Mensen zijn ook bang dat de persoonlijke rechten nog meer in gevaar komen, maar ze durven niet te protesteren; de politie valt mensen aan die een Palestijnse vlag dragen. Tijdens de demonstraties van 2021 werden Palestijnen beschoten. We hebben geen onbeperkt recht om onze mening te uiten, want dan worden we door de politie gearresteerd.'

Die angst weerklinkt ook in de verschillende afwijzingen die ik krijg als ik vraag om aan dit artikel mee te werken. Sommige Palestijnen zijn bang vanwege de gevolgen voor hun werk, anderen vrezen dat ze uitgesloten worden van hun studie of dat het repercussies heeft voor hun kinderen. Dit WhatsApp-bericht van een Palestijnse vrouw uit het midden van het land – ze wil anoniem blijven – spreekt voor zich: 'Ik liep laatst in Jaffa en werd gevolgd door een man in burgerkleding met een keppeltje op het hoofd. Ineens zag ik dat hij een pistool droeg (...) Ik besepte dat ik bang was, ik dacht aan mijn kinderen. Het is een situatie waarin het spreken van Arabisch op het verkeerde moment en op de verkeerde plaats heel gevaarlijk kan zijn.'

Wat de Palestijnen al jaren roepen, werd onlangs bevestigd door de VN-onderzoekscommissie: de bezetting is in strijd met het internationaal recht vanwege de bestendigheid en het feitelijke annexatiebeleid van de Israëlische regering. Voor veel Palestijnen in Israël is die zaak ook persoonlijk belangrijk, doordat ze bloedverwanten op de Westoever of Gazastrook hebben. Toch komt een gezamenlijk verzet van alle Palestijnen tegen de bezetting, die al 56 jaar duurt, moeilijk op gang. Door de Israëlische verdeel-en-heerspolitiek is de Palestijnse strijd volgens Nasser gefragmenteerd in vijf groepen: de mensen die op de Westoever wonen, bewoners van de Gazastrook en van Oost-Jeruzalem, Palestijnse inwoners van Israël en de zogenaamde '1948-Arabieren', de generatie van Palestijnen die in 1948 al woonden op het grondgebied dat Israël werd.

De Palestijnen leven onder verschillende Israëlische rechtssystemen, afhankelijk van waar ze wonen en welke wettelijke status ze hebben gekregen. Het is dus ook moeilijk om van de ene naar de andere groep te gaan. Door het verbod op gezinshereniging is het bijvoorbeeld voor Palestijnen huwelijkspartners die uit verschillende gebieden komen een uitdaging om samen te leven.

Die vijf groepen hebben elk hun eigen problematiek met eigen oplossingen en die overlappen elkaar meestal niet. Het is dus moeilijk een verenigd front te vormen. Nasser omschrijft de Palestijnse strijd als de zalm die tegen de stroom in zwemt. In de internationale politiek heeft Israël steeds de bovenhand. Israël heeft de economie, de innovatie, de wapens. De Palestijnen krijgen niet de mogelijkheid om op dat niveau een rol te spelen. Nasser hoort niettemin een standvastigheid onder de Palestijnen. 'Als we nog een

aantal jaren wreed behandeld moeten worden om het ware gezicht van Israël boven water te krijgen, dan zij dat zo. *Soemoed* noem je dat in het Arabisch. Je begrijpt dat je je huis wordt uitgegooid, dat men probeert je aanwezigheid te ontkennen, je in het niets te plaatsen. Maar soemoed zegt dat je bestaat, op je land en overal; dat je het waard bent als mens. Daarom blijven we hier.'

Hoe zit het met internationale steun? vraag ik. Er komt nu toch een gerechtelijk advies van het Internationale Hof van Justitie over de consequenties van de bezetting en de onderdrukking? Nasser haalt zijn schouders op. De EU en de VS spreken met gespleten tong. Ze keuren de bezetting af, maar ondernemen geen stappen. De VS pompen dit jaar weer 3,8 miljard dollar aan veiligheidssteun in Israël en de Europeanen kopen wapens van Israël. 'Die nota bene al tegen Palestijnen worden gebruikt', zegt hij.

Als ik vraag of er een oplossing van het conflict en een toekomst voor de Palestijnen is, glimlacht hij breed. 'Ken je die mop van die Israëliër en de Palestijn die samen koffiedrinken? Ineens verschijnt God en vraagt: "Wat kan ik voor jullie doen? Hoe kan ik helpen?" Zegt de Israëliër: "Ik wil de Tempelberg en de hele stad Jeruzalem hebben." Lacht God en zegt: "Niet tijdens jouw leven." Waarop de Palestijn zegt: "Ik wil Palestina bevrijden." Begint God te huilen en zegt: "Niet tijdens mijn leven!"' Maram Sliman, Akko – 'Dat wij Palestijnen decennialang voor onze rechten demonstreerden, laat de huidige demonstranten koud' © Hadas Itzkovitch en Anya van Lit

Anders dan Maher Mahamid en Wasim Nasser vindt activiste en feministe Maram Sliman (35) het wel moeilijk om aan de kant te staan bij het burgerprotest. Toch neemt ze er niet aan deel. Want, zo zegt de research developer voor I'Lam Arab Center for Media Freedom: 'De hele discussie vindt plaats in de context van zionisme en de joodse staat. Dat wij Palestijnen decennialang voor onze rechten hebben gedemonstreerd, laat de huidige demonstranten koud.'

Het probleem, zegt Sliman, is dat de zogenaamd linksgeoriënteerde Israëliërs – eigenlijk zijn ze meer midden-rechts – al jaren een rechtssysteem steunen dat Palestijnse burgers discrimineert. Als zij nu demonstreren voor democratie en tegen de rechtshervorming, bedoelen ze dus dat ze de status quo van dat systeem willen handhaven, ook al is die schadelijk voor de Palestijnen. Daar komt bij dat de protestleiding het beginsel van vrijheid van meningsuiting niet eerbiedigt als het om Palestijnse deelname gaat. Het tonen van Palestijnse vlaggen wordt verboden, terwijl iedereen met de Israëlische vlag loopt. Elke verwijzing naar het Israëlisch-Palestijnse conflict wordt ontmoedigd.

'Een Palestijnse vriendin was uitgenodigd om tijdens een van de demonstraties een speech te geven', vertelt ze. 'De protestleiding wilde vooraf haar tekst inzien en toen zij dat weigerde, zeiden ze dat er geen plaats was voor teksten over de Palestijnse gemeenschap in Israël of de bezetting.'

Maram Sliman: 'Ik ben niet verbaasd dat de erosie nu ook de joodse samenleving aantast. Wij zijn een onzichtbaar decor in een joods landschap'

Sliman heeft nog een ander probleem met de Israëlische rechtsorde. 'Ik zie de bezetting en onderdrukking als een symptoom van een patriarchale, militante samenleving. Als je een

etnocentrische aanpak toepast op een heel ander volk, als je die andere cultuur beoordeelt met je eigen cultuur als norm, dan zet dat de toon voor jouw samenleving als geheel. Ik ben niet verbaasd dat de erosie nu ook de joodse samenleving aantast. Voor vele Israëliërs is de bezetting een feit, is de joodse staat een feit. Wij zijn een onzichtbaar decor in een joods landschap.'

De Palestijnse identiteit wordt volgens Sliman door Israël gewist. 'Zelfs op Palestijnse scholen in Israël leren we niets over onze Palestijnse geschiedenis en over de Nakba. De hele Ottomaanse geschiedenis is gewist. Er wordt alleen op het joodse erfgoed gewezen. Alsof wij niet bestaan. Maar het kan problemen veroorzaken als je opgroeit zonder een sterke eigen identiteit, als je niet weet wat je achtergrond is. We zien kinderen die tussen wal en schip vallen en tot geweld en criminaliteit overgaan. Collectief zelfrespect is belangrijk voor individuele zelfverzekerdheid.'

Het is niet zo dat Palestijnse burgers machteloos toezien. Leaders van Palestijns-Israëlische partijen hebben bezwaar gemaakt tegen de rechtshervorming. Er is een publiek bewustzijnsprogramma waarin de juridische implicaties van de hervormingen en de andere wetten aan het Palestijnse publiek worden uitgelegd. Palestijnen stellen niet alleen de bezetting van de Palestijnse gebieden, maar ook sociale kwesties in Israël aan de kaak. Zonder werk en opleiding raakt bijna een derde van de Israëlisch-Palestijnse jongvolwassenen op drift. De criminaliteit is enorm toegenomen, met al tachtig moorden in de laatste vijf maanden; dat is een veel directere zorg voor de Palestijnse gemeenschap dan de onafhankelijkheid van het gerechtelijk apparaat. Programma's die een politiek bewustzijnsproces stimuleren, zijn er echter nauwelijks. De Palestijnse ngo's zijn namelijk afhankelijk van internationale steun, maar daarbij wordt als voorwaarde gesteld dat de organisaties depolitiseren.

Sliman is doodsbang voor het huidige kabinet-Netanyahu. 'Deze regering legitimeert de racistische ideologie en het geweld van joodse burgers tegen niet-joden. De Palestijnen wordt de mond gesnoerd. Er is nu de nieuwe Facebook-wet waardoor de overheid de online uitingen van Palestijnen kan screenen en deleten op grond van bedreiging van nationale veiligheid. Pure censuur. Niemand weet welke berichten daaronder vallen. Misschien als je iets zegt over de regering of Netanyahu of zijn zoon?' Vertrekken of blijven, vraag ik Sliman rechtuit. Ze zucht. Ze heeft haar knopen geteld en kiest voor blijven. Palestijnen zijn niet meer de kleine boeren van weleer, maar ze zijn gehecht aan dit land. Dat geven ze niet op.

Dat het racisme doorsijpelt in de Israëlische samenleving, ziet theoloog John Munayer (30) uit Jeruzalem bijna dagelijks. Hij behoort tot de 185.000 Palestijnse christenen in Israël. Toen hij enkele jaren geleden terugkeerde uit Nederland, waar hij zijn master behaalde aan de Vrije Universiteit, stond hij versteld over de toename van grove gewelddadigheden van joodse burgers tegen Palestijnse christenen in de Israëlische hoofdstad. De afgelopen vijf maanden zag hij ook het nodige: 'Mijn broer is gearresteerd omdat hij een klein kind probeerde te helpen dat werd lastiggevalen door joodse burgers. De protestante begraafplaats in Jeruzalem is vernield door twee joodse Israëliërs. Tijdens de zondagsdienst werd de kerk van Gethsemane, waar het graf van Maria ligt, door joden aangevallen. Een

van de staties van de kruisweg werd vernield; het Jezusbeeld werd kapotgeslagen. En dan heb ik het nog niet over christenen die op straat worden lastiggevalen, geestelijken die worden bespuugd en geslagen en de graffiti met “dood aan de christenen” die je overal in de oude stad ziet. Er is een haat tegen iedereen die niet-joods is en de staat knijpt een oogje toe.’

Van de voorgestelde wetshervorming wordt Munayer niet koud of warm. De voorstellen formaliseren een situatie die voor minderheden allang bestaat. Invoering van de doodstraf? Palestijnen worden nu al doodgeschoten. Minder toegang tot onderwijs en tot sociale en medische voorzieningen? De ongelijkheid bestaat al jaren. Het gevolg is dat vele jonge christelijke Palestijnen het land proberen te verlaten.

Munayer denkt niet aan vertrekken. De situatie moet eerst slechter worden voordat ze verbetert, zeggen de Palestijnen. Maar dat zeggen ze al jaren. Je ziet wel dat de wereldopinie kritischer wordt ten opzichte van Israël. De christenen in Israël krijgen steun vanuit de Europese kerken, die wereldwijd waarschuwen tegen de extremistische joodse groepen, het geweld en vandalisme. De World Council of Churches heroverweegt momenteel zijn houding ten opzichte van de staat Israël.

‘Als we onder elkaar zijn, zeggen sommigen dat deze regering met zijn absurde wetgeving ons kan helpen’, zegt Munayer. ‘Het is goed voor ons dat Itamar Ben-Gvir en Bezalel Smotrich (*de ministers van Nationale Veiligheid en van Financiën – sk*) in de regering zitten, want zij zijn uitgesproken fascist. Dat zou de economische, politieke en diplomatieke voordelen die de Israëliërs tot nu toe genoten kunnen schaden. Als het pijn gaat doen in hun eigen portemonnee en eigen huis, worden de joden misschien wakker.’ Arij Srouji-Mahluf, Tivon – ‘Ik demonstreer zodat dit land een plek van iedereen wordt’ © Hadas Itzkovitch en Anya van Lit

Dan ontmoet ik Arij Srouji-Mahluf (42) – moslima, studente kunsttherapie en moeder van twee kinderen uit Kiriath Tivon. In de eerste minuten van ons gesprek maakt ze al duidelijk dat ze niet aan vijanddenken en hokjespolitiek doet. Ze woont in een bijna uitsluitend joodse stad en beschrijft zichzelf als een Arabische vrouw. Voor alle duidelijkheid: ze noemt de Palestijnen in Israël ‘Arabische burgers’ en de bewoners van de Palestijnse gebieden ‘Palestijnen’ om het verschil aan te geven, niet om een politiek standpunt in te nemen. Ze ziet zichzelf niet als vertegenwoordiger van het Arabische of Palestijnse volk, maar van zichzelf. ‘In de Arabische gemeenschap zijn er vele meningen, afhankelijk van de etnische groep maar ook de generatie. Zo volgen mijn ouders het nieuws niet en willen ze niet boven het maaiveld uitsteken, terwijl jongeren die gestudeerd hebben voor mensenrechten strijden.’

Ze wil demonstreren en een rol spelen bij het hervormen van de democratische identiteit van het land. Voor alle duidelijkheid: ze is niet tégen iets, ze is vóór de verbetering van de democratie en het liberalisme in dit land. ‘Wat er nu gebeurt met de huidige regering, kan mijn dagelijks leven beïnvloeden en de toekomst van mijn kinderen. Ook als vrouw – niet alleen als Arabische – vind ik het belangrijk dat ze ons niet beperken en dat ze me niet

vertellen waar ik mag zijn en wat mij als vrouw is toegestaan of verboden. Ik heb nog een traditionele Arabische opvoeding gehad, mijn broers mochten veel meer. Ik heb mezelf naar boven gewerkt als vrouw en individu en meer vrijheid verworven. Ik wil niet worden teruggezet als vrouw.'

Srouji-Mahluf is opgegroeid in een gemengde joods-Arabische buurt in Acre en zag van nature geen verschil tussen joden en Palestijnen. Ze dacht dat joden haar vrienden en burens waren, totdat andere joden haar als vijand gingen behandelen. Zelf weigert ze daaraan mee te doen. Volgens haar is er voor iedereen plaats in dit land. Dat joden en Arabieren probleemloos kunnen integreren, illustreert ze aan de hand van de familiegeschiedenis van haar man Amir. Zijn islamitische opa is in de tijd van de Nakba gered door een joodse officier, die opa en zijn familie een huis in Haifa gaf. Amirs vader zat als moslim op een joodse school en was met een jodin getrouwd voordat hij Amirs moeder, een moslima, leerde kennen. Amir heeft twee joodse halfzusjes en vier moslimbroers en -zussen. De joodse zusjes zijn met christenen getrouwd. 'Op feesten en partijen lijkt het hier wel de VN', grapt Srouji-Mahluf.

Die houding om iedereen als mens te omarmen maakt haar een buitenbeentje in de Israëliëse samenleving. 'Als ik bijvoorbeeld met een joodse studente omga, zeggen de Arabische studenten argwanend: "Wie ben jij überhaupt?" Iedereen probeert me in een hokje te plaatsen. We zijn inmiddels naar Kiriath Tivon verhuisd en wonen in een joodse wijk waar wij de enige Arabieren zijn. Een joodse vroeg mij laatst: aan welke kant sta je eigenlijk? Waarop ik antwoordde dat ik aan mijn eigen kant sta. De prijs is dat mensen afstand bewaren omdat je anders bent. Het is voor de meeste mensen belangrijk om ergens bij te horen. Voor individualiteit is dan geen plaats. Hopelijk zal er in de toekomst ruimte voor het individu zijn.'

Dat individualisme is een loffelijk streven, zeg ik. Maar de Israëliëse overheid heeft een hele reeks van wetten en normen uitgevaardigd die de rechten van minderheden, met name Palestijnse of Arabische Israëliëse burgers, beperken en jou in die groep drukken. Ben je niet bang dat de joodse overheid het leven van minderheden dusdanig onmogelijk maakt dat je naar het buitenland moet uitwijken, ook al geloof jij niet in etnische verschillen? 'Ja, dat is vreselijk', zegt Srouji-Mahluf. 'Maar ik zie dat vanuit een veel breder perspectief als een daad tegen de menselijkheid. Ik kijk dus niet alleen vanuit het oogpunt van een Arabische, maar vanuit onze normen en waarden als mensen als geheel. Als een Oekraïense vrouw in de oorlog bijvoorbeeld door een Russische soldaat wordt verkracht en misbruikt, dan gaat dat ons allemaal aan. Ik demonstreer voor verbetering van normen en waarden. De situatie is hier niet ideaal, maar ik mag tenminste studeren waar ik wil, ik mag de bus nog nemen en zitten waar ik wil. Ik kan als Arabische in een joodse gemeenschap leven. Er zijn beperkingen, maar als we moeten kiezen tussen de toekomst die de regering voorstaat en de situatie die we nu hebben, dan is dat laatste beter.' De bezetting van de Palestijnse gebieden en de onderdrukking vindt ze onaanvaardbaar, maar, denkt ze: als het burgerprotest er nu te veel andere zaken bijsleept, gaat men deze strijd verliezen. Israëliërs moeten nu strijden tegen de huidige wetsontwerpen en deze ultra-rechtse regering. Dat de

demonstranten bij elke demonstratie het volkslied zingen en met de Israëlische vlag zwaaien, vindt Srouji-Mahluf onverstandig, want waar kunnen minderheden dan nog aansluiting vinden? Maar het protest kent vele verschillende groepen en elke groep heeft zijn eigen codes. Het gaat om het gezamenlijke doel.

Daarom is ze verbaasd over het gebrek aan betrokkenheid van andere Arabieren. Op de Arabische radio in Israël wordt nauwelijks aandacht besteed aan de rechtshervorming en de demonstraties. Het lijkt wel een andere wereld. Srouji-Mahluf checkt in de tussentijd eventuele uitwijkmogelijkheden voor haar gezin, mocht het in Israël misgaan. *Just in case*, zegt ze – want ze blijft vol vertrouwen. ‘Dit is mijn land en ik houd van mijn plekje hier. Het demonstreren geeft me hoop. Ik demonstreer zodat dit land een plek van iedereen wordt.’

5. Onderzoek: De wapendeals met Israël (28 juni 2023)

De Nederlandse regering koopt raketartilleriesystemen van Israël. Maar raakt Nederland dan niet betrokken bij de Israëlische defensiepraktijken, de bezetting van de Palestijnse gebieden en de schending van mensenrechten?

De Israëlische kranten staan er vol van. Het paradepaardje van de Israëlische defensie-industrie en de Israëlische overheid, de wapenfabrikant Elbit Systems, heeft een megadeal binnengesleept. Het bedrijf verkoopt voor 305 miljoen euro twintig Puls-raketartilleriesystemen aan het Nederlandse leger. Om die deal te faciliteren werd een Status of Forces Agreement (SOFA) tussen Nederland en Israël door de Tweede Kamer gejaagd. Volgens woordvoerders van de ministeries van Defensie en Economische Zaken is er een aantal onderhandelingsrondes aan vooraf gegaan; niet ongebruikelijk voor verdragen. De overeenkomst regelt de aanwezigheid van bewapende Nederlandse en Israëlische militairen op elkaars grondgebied en informatie-uitwisseling. Het contract met Elbit en het achterliggende Memorandum of Understanding zijn zo geheim dat zelfs de Tweede Kamer geen inzage krijgt.

Nederland koos voor de Israëlische Puls in plaats van het Amerikaanse Himars-systeem van Lockheed Martin, terwijl beide systemen voldoen aan de functionele eisen van het Nederlandse ministerie van Defensie. Himars is een van 's werelds meest geavanceerde raketartilleriesystemen, dat in de Oekraïense strijd tegen Rusland met succes wordt ingezet. Waarom is dan de keuze op de Puls gevallen? Na een versnelde procedure van slechts zes maanden viel volgens staatssecretaris Christophe van der Maat de keuze op Elbit omdat de Puls meer raketten kan meevoeren, de raketten goedkoper zijn en de systemen sneller beschikbaar zijn. Bovendien kunnen ze direct geplaatst worden op voertuigen waarvan Defensie er al honderden in gebruik heeft.

De aankoop werd bijna geruisloos door de Tweede Kamer bekrachtigd. Vragen van Tunahan Kuzu (Denk) over de grondwettelijke plicht van de regering om mensenrechten te waarborgen en de opmerking van Frank Futselaar (SP) dat Israël toch geen normaal land met een normaal leger is, werden door minister van Defensie Kaja Ollongren weggebonjourd met de haast profetische opmerking: 'Samenwerking met Israël mag nooit de bezetting van Palestijnse gebieden faciliteren of versterken.' Minister van Buitenlandse Zaken Wopke Hoekstra voegde toe dat Nederland zich binnen Europa inzet voor het gezamenlijk uitspreken van zorgen over annexatie door Israël van de bezette gebieden. Daarmee was de kous af.

Natuurlijk is Nederland niet het enige land dat wapens uit Israël betreft. Sinds de Russische aanval op Oekraïne investeren NAVO-landen in hun legers en hebben ze afgesproken dat in 2024 twee procent van het bbp naar defensie gaat. Ook landen als Duitsland, Finland, Denemarken en Zweden hebben miljardendeals met Israël gesloten. De Israëlische wapenindustrie draait beter dan ooit en behoort tot de top-tien in de wereld. In 2022 exporteerde het land voor meer dan 12,5 miljard dollar aan defensiematerieel – vijftig

procent meer dan drie jaar ervoor. Bovendien is het voor Israël een kans om de banden met de Navo en de EU te versterken. 'Als je een veiligheidsdimensie aan je relatie toevoegt, verhoog je de aantrekkelijkheid als land', zegt Haim Regev, Israëls ambassadeur voor de EU in de Israëlische krant *Haaretz*.

Nederland en de andere Europese landen associëren zich met het Israëlische defensiecomplex. In hoeverre worden ze dan zelf ook betrokken bij de Israëlische defensiepraktijken, de bezetting van de Palestijnse gebieden en de schending van mensenrechten? Een Israëliisch gezegde luidt: als je met een hond naar bed gaat, sta je met vlooien op.

Het directoraat voor de internationale samenwerkingen van het Israëlische ministerie van Defensie schrijft op zijn website dat de defensieproducten '*combat proven*' zijn. Het Israëlische Export Institute legt eufemistisch uit dat de voortdurende behoeften van het land om terreur te bestrijden en noodsituaties te beheersen een uniek platform creëren voor Israëlische bedrijven om hun nieuwe technologieën in het veld te testen. Israël heeft door de bezetting van de Palestijnse gebieden en de conflicten met omliggende landen veel kennis opgedaan in asymmetrische controle, oorlogvoering, terreurbestrijding en beteugeling van minderheden en steekt niet onder stoelen of banken dat het wapens test in met name de bezette gebieden.

Afnemers kunnen defensieproducten '*off the shelf*' kopen en hebben de garantie dat Israël met die producten in het veld ervaring heeft opgedaan. Dat bespaart de klant tijd in ontwikkelen en testen. Na operatie 'Gegoten Lood' – de grootste operatie van het Israëlische leger op de Gazastrook in 2008 en 2009 waarbij zowel de luchtmacht, infanterie als artillerie werd ingezet en die volgens Israël aan meer dan elfhonderd Gazanen (waaronder driehonderd burgers) en negen Israëlische soldaten het leven kostte – werd Yoav Galant, de bevelhebber en militaire strateeg van de operatie en de huidige minister van Defensie, geïnterviewd voor de documentaire *The Lab*. Hij legt uit waarom deze operatie een succes is: 'De ratio was een belangrijke factor. Er zijn dus zo'n tien Israëlische soldaten gedood ten opzichte van achthonderd terroristen en driehonderd burgers. Dus de ratio is 1:80 en 1:30. Dat is tien tot dertig keer beter dan enige westerse operatie van de afgelopen jaren. Buitenlandse militairen hebben ons zelfs gefeliciteerd.' Na deze operatie steeg de Israëlische export van wapens met tien procent. Nederland heeft op grond van Europees recht de plicht om te onderzoeken of een wapenleverancier betrokken is bij mensenrechtenschendingen, zegt mensenrechtenadvocaat Liesbeth Zegveld. 'Als je als regering wapens aanschaft waarvan je weet dat die direct met misdrijven of grove mensenrechtenschendingen verbonden zijn, dan verbind jij jezelf daarmee aan die mensenrechtenschendingen', zegt ze. Dit geldt sowieso voor de export van Nederland naar Israël en zou zeker ook voor de import van wapens uit Israël moeten gelden. De regering zou dus volgens Zegveld moeten onderzoeken of Elbit Systems bij schendingen van mensenrechten is betrokken voordat de deal wordt gesloten.

‘Alsof Nederland met smaak een Double Big Mac eet en tegelijkertijd klaagt over de calorieën’

Woordvoerders van de ministeries van Defensie en Economische Zaken leggen uit hoe het risico dat samenwerking met Israël de bezetting van de Palestijnse gebieden faciliteert contractueel en feitelijk wordt beperkt: ‘Nederlandse invulling van het grondgebied van Israël is binnen de internationaal erkende grenzen van Israël van voor 1967 (*Israël zonder de bezette Westoever, Gazastrook, Golanhoogvlakte en Oost Jeruzalem – sk*) en biedt daarmee een waarborg dat geen activiteiten kunnen plaatsvinden buiten die grenzen. (...) De defensiesamenwerking met Israël vindt altijd plaats binnen de internationaal erkende grenzen van Israël van voor 1967. Dat wil zeggen dat op geen enkele manier samen wordt gewerkt in de door Israël bezette gebieden. (...) Elbit Systems is gevestigd binnen deze internationaal erkende grenzen van Israël.’

Maar in het verdrag is die territoriale beperking voor de staat Israël niet aangebracht. Overigens is een van de vestigingen van Elbit Systems geregistreerd in Bnei Yehuda, aldus B144, de Israëlische telefoonwebsite van Bezeq. Bnei Yehuda is een nederzetting op de Golanhoogvlakte.

Artist impression van een Puls-artilleriesysteem. Nederland kocht twintig stuks© Elbit Systems

De achttienduizend werknemers van Elbit Systems zijn in Haifa, Netanya, Holon en Ramat Hasharon gevestigd in moderne *high tech* gebouwen. Het bedrijf heeft een overzichtelijke *corporate* structuur met een transparant personeelsbeleid. Een interview met een van de directeurs zit er echter niet in. Het bedrijf mag niets over zijn klanten zeggen, benadrukt een woordvoerder.

Onderzoek in openbare bronnen levert meer op. Elbit Systems is de grootste particuliere wapenfabrikant van Israël en zit enorm in de lift. Het bedrijf heeft een hechte relatie met het Israëlische veiligheidsapparaat en levert twintig procent van zijn productie aan de Israëlische defensie, de rest is voor de export.

De orderportefeuille is de laatste vier jaar gegroeid naar ruim vijftien miljard dollar, volgens een powerpointpresentatie van Elbit. Dat kunnen de huidige productielijn, het personeelsbestand en de *supply chain* helemaal niet aan en dus kun je als klant een achterstand in productie en leveranties verwachten. Elbit verzekert dat er maatregelen zijn genomen. Volgens de ministeries van Defensie en Economische Zaken worden de eerste vier Puls-raketartilleriesystemen eind 2023 uit voorraad aan Nederland geleverd, de eerste systemen uit de serieproductie in 2025. Bovendien hebben Elbit en het Duitse KMW een contract getekend voor de doorontwikkeling van raketartillerie en Europese productie van de EuroPuls.

Vanwege de enorme groei wil Elbit zijn fabriek naar het nieuw geplande industriegebied in de Negev verhuizen. Het is een groot ontwikkelingsplan waarbij ook andere industrieën, huizen, scholen en winkels in de woestijn worden gecreëerd. Elbit krijgt een fabriek met testzones van in totaal 11.300 hectare. Voor het ontwikkelingsplan moeten volgens de ngo

Bimkom 1213 bedoeïenendorpen worden gesloopt. 36.000 bedoeïenen zullen ontheemd raken.

In de loop der jaren kocht Elbit diverse bedrijven op, in binnen- en buitenland. Zo werd het in 2018 eigenaar van Israel Military Industries (IMI), de fabrikant van het Lynx-raketlanceersysteem dat voor de Israëlische defensie de naam Lahav draagt en inmiddels is omgedoopt tot Puls (Precise & Universal Launching System). Dit is het raketartilleriesysteem dat de Nederlandse regering zojuist heeft aangeschaft. IMI heeft ook clustermunities geproduceerd. Clustermunities zijn verboden door het verdrag inzake clustermunities van december 2008. Het gaat om bommen die uit elkaar vallen in kleinere bommen als ze hun doel naderen en ze staan bekend om het hoge aantal burgerslachtoffers dat ze maken.

Israël heeft dit verdrag echter niet ondertekend.

‘Nederland handelt in strijd met de betamelijkheid door een deal te sluiten met Elbit’
Systems

Weliswaar heeft Elbits vice-president David Vaknin in 2019 met de hand op het hart beloofd dat IMI geen clustermunities meer zou produceren, toch verschenen er een jaar later berichten in de Israëlische Hebreeuwse pers dat het leger Elbits nieuwe Raam Eitan-raketten gaat gebruiken. Volgens de Israëlische nieuwssite *YNet* van 8 december 2020 zijn de Raam Eitan-raketten clusterbommen die op MLRS (*multiple launch rocket systems*), zoals de Puls, kunnen worden gebruikt.

In Israël wordt Elbits technologie ingezet voor bewaking van de afscheiding die Israël bouwde langs de bezette Westelijke Jordaanoever en de afscheiding langs de Gazastrook. Tegelijkertijd houden Elbits drones Palestijnen op de Gazastrook en de Westoever in de gaten en voeren die ook precisieaanvallen uit. Elbit levert 85 procent van de drones van het Israëlische leger, aldus *IsraelDefense*, het tijdschrift van Defensie.

In *The Jerusalem Post* schreef woordvoerder Anna Ahronheim van Elbit twee jaar geleden vol lof over de operatie ‘*guardian of the walls*’, de elf dagen durende aanval van Israël op Gaza waarbij algoritmen en codes een nieuw programma ontwikkelden en zwermen van Elbits drones Gaza verkenden. Het was de eerste AI-oorlog ter wereld, meldde Ahronheim. Volgens het *humanitarian office* van de VN werden er 248 Gazanen gedood, waaronder 129 burgers, en 1042 huizen en bedrijven zwaar beschadigd.

De documentaire *The Lab* van Yotam Feldman uit 2012 laat zien dat het langslepende conflict met de Palestijnen een uniek laboratorium voor het testen van technologie en ideeën voor oorlogsvoering vormt. Het buitenland is zeer geïnteresseerd in die ervaring. Tijdens conferenties voor buitenlandse klanten prijst een netwerk van generaals, politici en particuliere wapenbedrijven met behulp van video’s de producten aan alsof het speelgoed en computergames betreft. De filmmaker zoomt tijdens een van die conferenties in op tentoongestelde wapens die gebruikt zijn bij Israëlische invallen in Nablus en Jenin op de Westoever.

In een close-up komt het Lynx-raketartilleriesysteem van IMI, de latere Puls, vol in beeld. Op de vraag waarom er zo’n vraag is naar Israëlische wapens antwoordde de toenmalige

minister van Industrie, Benjamin Ben-Eliezer: 'Omdat ze getest en uitgeprobeerd zijn en dat brengt Israël miljarden dollars in het laatje.'

Hoe ver de presentaties tijdens die conferenties soms gaan, beschrijft Anthony Loewenstein in zijn dit jaar verschenen boek *The Palestine Laboratory: How Israel Exports the Technology of Occupation Around the World*. Een expert van de illegale wapenindustrie, Andrew Feinstein, bezoekt een van de conferenties van Elbit Systems op de Paris Airshow. Het bedrijf laat volgens Feinstein aan een select gezelschap van potentiële internationale klanten een video van de 'killer drones' zien. Ze verkennen Palestijns terrein en liquideren een doelwit. Maanden later komt Feinstein tot de ontdekking dat Elbit livebeelden van een echte militaire actie heeft getoond waarbij echte Palestijnen zijn gedood.

Elbit Systems heeft zelf nooit bevestigd dat bij het gebruik van zijn producten burgerdoden zijn gevallen of dat het promotiemateriaal met livebeelden van gerichte eliminaties heeft vertoond.

Ter promotie toonde Elbit Systems beelden van een militaire actie waarbij Palestijnen zijn gedood

Elbit en het Israëlische militaire complex zijn ook meerdere keren in opspraak geraakt door wapenverkopen aan duistere regimes. Volgens Eitay Mack, de Israëlische mensenrechtenadvocaat die Israël en het defensiecomplex voor dergelijke zaken juridisch aanpakt, zijn er onder meer wapens geleverd aan het Zuid-Afrikaanse apartheidsbewind, aan Rwanda tijdens de genocide in 1994, aan Guatemala onder het regime van dictator Efraim Rios Montt, aan Nicaragua, El Salvador, Honduras, Argentinië, Chili en het door oorlog verscheurde Zuid-Soedan. 'Sinds 2007 heeft Israël iedere wapendeal, ongeacht of de koper mogelijk een racistische dictatuur is en zich schuldig maakt aan genocide, goedgekeurd', zegt Mack. Hij wijst ook op Israëls defensie-exporten naar Azerbeidzjan. Volgens het Stockholm International Peace Institute is Israël verantwoordelijk voor bijna zeventig procent van de wapens van Azerbeidzjan. In ruil daarvoor voorziet Azerbeidzjan, volgens de Azerbeidzjaanse nieuwswebsite *Azernews*, Israël van olie en toegang tot Iran. De grens tussen Iran en Azerbeidzjan is 670 kilometer lang. Er wordt al lang gespeculeerd dat Israël Azerbeidzjan gebruikt als lanceerplatform voor geheime operaties in Iran.

In het conflict tussen Azerbeidzjan en Armenië in 2020 over Nagorno-Karabach werd de helft van de bevolking, zo'n negentigduizend mensen, verdreven. Elbit Systems zou de surveillance-, aanvals- en zelfmoorddrones die in die oorlog werden gebruikt hebben geleverd. In de documentaire van de oorlogscorrespondent Itai Anghel van maart 2021 zijn talloze Israëlische drones, waaronder de Elbit Hermes 450 en 900, te zien tijdens een militaire parade in Azerbeidzjan. Ook de Lynx-artilleriesystemen werden volgens *Military Today* in Nagorno-Karabach ingezet. Amnesty International zegt dat Azerbeidzjan ook Israëlische clustermunitie heeft gebruikt. Het meest recente voorbeeld van Israëls wapenhandel met duistere regimes is Myanmar. In 2020 heeft het Internationaal Gerechtshof dat land bevolen om de Rohingya-bevolking tegen genocide te beschermen. Zonder veel succes. 'Ik ben al sinds 2017 bezig met de wapendeals die Israël ondanks een

internationaal embargo met Myanmar afsloot', zegt Mack. 'Er vond en vindt in Myanmar een genocide plaats van het moslim-Rohingya-volk. Na mijn petitie bij het Hooggerechtshof verklaarde Israël in 2018 dat het de wapenverkoop aan Myanmar zou staken, maar we hebben bewijs dat het ministerie van Defensie gewoon doorging en elke paar maanden ontdekken we iets nieuws. De door Elbit geleverde surveillance-drones van vóór 2018 werden door de militaire junta tegen de Rohingya's gebruikt. Er is een massaal cyberbewakingssysteem waarmee je de mensen in de bergen kunt bespieden. Het is een zeer ernstige schending van de mensenrechten.' Mack waarschuwt de Nederlandse overheid tegen te hechte banden met Israël. 'Door met Elbit Systems en dus de Israëlische staat in zee te gaan vormt Nederland als het ware het deken, de cover-up, voor die deals met landen als Azerbeidzjan en Myanmar. Nederland heeft geen een-op-een-relatie met Elbit. Jouw partner is het hele defensiecomplex.'

Mack schetst een Israëlisch militair ecosysteem waarbij alles met elkaar verbonden is en dat zichzelf in stand houdt. Israëlische wapenbedrijven zijn verplicht om aan het Israëlische leger tegen gereduceerde prijzen te leveren. Om rendabel te zijn moeten ze dus exporteren. Voor de verkoop naar het buitenland ondersteunen de Israëlische overheid en het leger ze met licenties en PR waarin gezegd wordt dat de producten *battle proven* zijn.

De bedrijven hebben het leger nodig omdat hun producten in de praktijk worden getest. De ervaring en data van het leger zijn weer belangrijk voor de fabrikant bij de ontwikkeling van nog geavanceerdere wapens. Soms worden er dan risico's genomen, ook met de Israëlische bevolking. Tijdens de laatste vijandigheden met Gaza van 9 mei werd het nieuwe afweersysteem David Sling voor het eerst gebruikt. Uzi Rubin, voormalig hoofd van de directie afscheidingsmuur van het ministerie van Defensie, vertelt op de Israëlische legerradio Galei Tzahal: 'We hadden ook de Iron Dome kunnen inzetten, maar dit was een geweldige kans om de David Sling met echte raketten uit te proberen. Het droog testen kost namelijk een vermogen.'

Door de grote buitenlandse vraag kunnen de militaire productielijnen continu draaiende gehouden worden. Als er een grote oorlog zou uitbreken heeft Israël dus direct een wapenoverschot en is het onafhankelijk. 'De sterke wapenindustrie beïnvloedt de besluitvorming van de regering en het leger en omgekeerd beïnvloedt het overheidsbeleid de besluitvorming in de bedrijven. Zo heeft Elbit mogelijk wapens aan Azerbeidzjan verkocht omdat het land belangrijk was voor de Israëlische politiek. Israël wordt omringd door vijandige landen en voelt de dreiging van Iran. Het is permanent voorbereid op mogelijke confrontaties.'

In Israël gaat bijna iedere joodse man drie jaar het leger in en die blijft daarna nog zo'n twintig jaar in reservedienst. Voor vrouwen is de dienstplicht anderhalf jaar. Afgezwaaide soldaten en officieren worden medewerkers van bijvoorbeeld Elbit of zitten in het bestuur van een wapenfabriek, maar ook in de regering. De ervaring die ze in het leger hebben opgedaan, wordt in hun werk weer toegepast. Ook hun vaders, moeders en vrienden begrijpen hoe defensie werkt. De Israëlische samenleving is doordeesemd van het militaire

gedachtegoed. Zo ontstaat een volledig systeem om wapens te produceren, te testen, te gebruiken en te verkopen en de verkoop te verbeteren door resultaten te laten zien. Een Israëliisch gezegde luidt: als je met een hond naar bed gaat, sta je met vlooiën op De Al-Quds Brigade van de Islamitische Jihad bij een gebouw dat getroffen werd door Israëliische aanvallen. Gaza, 9 mei © Yousef Masoud / SOPA Images / LightRocket via Getty Images

Volgens Zegveld heeft de Nederlandse staat overeenkomstig met Nederlands recht een zorgplicht. Bij export van Nederlandse goederen naar Israël toetst het daarom zorgvuldig of ze kunnen worden gebruikt bij schendingen van mensenrechten of humanitair oorlogsrecht en als dat risico bestaat, weigert het om een exportlicentie te geven. Datzelfde risico bestaat omgekeerd als Nederland wapens uit Israël importeert. ‘Je zou kunnen stellen dat de regering in strijd handelt met de maatschappelijke betamelijkheid door een overeenkomst te sluiten met Elbit Systems, dat bekendstaat als partij die meermaals mensenrechten heeft geschonden. Zeker als het verband zo direct gelegd kan worden tussen de aanschaf van concrete wapens en mensenrechtenschendingen. Nederland zou zich daarvan moeten vergewissen alvorens tot aanschaf over te gaan. Juist door het zo algemeen te houden maakt Nederland zich er gemakkelijk van af.’

Maar ach, zegt Mack, de Nederlandse regering doet al jaren zaken met het Israëliische militaire ecosysteem. En ook op ander gebied bestaan hechte banden tussen Nederland en Israël. Zo neemt het Nederlandse leger binnen de European Union Border Assistance Mission deel aan de grensbewakingsoperaties aan de grensovergang Rafah in de Gazastrook, aldus de website van de Nederlandse defensie. Het monitort en evalueert of de Palestijnen zich aan de regels houden.

Voorts zijn er de contacten met Elbit zelf. Uit diverse publicaties blijkt dat een dochterbedrijf Nederlandse gevechtsvliegtuigen op de luchtmachtbasis Woensdrecht onderhoudt. Ook vlogen Elbit-drones voor Nederland in Afghanistan en in 2015 bestelde Nederland gevechtsvesten van Elbit. De Nationale Politie sloot in 2019 een contract voor een digitaal inlichtingensysteem – de zogenaamde tapsystemen – met Elbits dochter Intelligence Ltd. Intussen probeert een team van Israëliische en Nederlandse technici al meer dan drie jaar om die tapsystemen operationeel te maken. Maar volgens een brief van 4 oktober 2022 aan de Tweede Kamer duurt het nog tot eind 2023 voordat de systemen gebruikt kunnen worden. Sinds 2011 werkte de Nederlandse politie samen met NICE Systems, dat in 2015 door Elbit werd overgenomen.

Het Nederlandse leger kocht 4300 nachtzichtkijkers, draagbare communicatieapparatuur, boordcomputers en afweersystemen voor legervoertuigen bij het bedrijf. Totale waarde: ruim 150 miljoen euro.

In 2021 kondigde Elbit Systems aan dat het onder leiding van BAE Systems Hägglunds gepantserde gevechtsvoertuigen van de Koninklijke Landmacht zou uitrusten met Iron Fist APS en elektro-optische commandantvizieren. In juli 2021 trad het Nederlandse ministerie van Economische Zaken op als medeorganisator van een bedrijvendag om het Israëliische Elbit te promoten bij het Nederlandse bedrijfsleven. Elbit produceerde met het Nederlandse

defensiebedrijf Thales de zogenaamde 'smart' soldatenvesten en sloot in 2022 een contract met Fokker Services Group voor de levering van militaire vliegeropleidingen en onderhoud van vliegtuigen. Nederlandse partners zijn belangrijk voor Elbit omdat ze de kans op eventuele volgende defensieopdrachten verhogen.

Elbit Systems

Elbit werd in 1966 opgericht en is uitgegroeid tot het beursgenoteerde concern Elbit Systems. De vele dochterondernemingen zijn actief in een breed scala van defensiegebieden, waaronder lucht- en ruimtevaart, land- en marinesystemen, commandovoering, controle, communicatie, computers, inlichtingen, bewaking en herkenning. Elbits omzet bedroeg in 2022 zo'n 5512 miljard dollar. De aandelen van Elbit Systems zijn de laatste tien jaar met 492 procent gestegen. Met een personeelsbestand van achttienduizend mensen behoort Elbit tot de grote werkgevers in Israël. Het heeft internationale kantoren in onder meer Duitsland, Zweden en de Verenigde Staten en produceert tegenwoordig ook in het buitenland. De Verenigde Staten waren vorig jaar goed voor meer dan een miljard dollar van de verkopen en is de belangrijkste markt, maar er komen steeds nieuwe markten bij. Elbit ziet potentiële klanten in de Verenigde Arabische Emiraten, Bahrein en Marokko, die goed zijn voor een defensiebudget van 34 miljard dollar.

Een niet onbelangrijke vraag is hoe Israël aankijkt tegen het beleid van de Nederlandse regering. Wordt het dubbelspoor waarbij Nederland enerzijds de bezetting van de Palestijnse gebieden formeel afkeurt doch anderzijds Israëlische defensieproducten afneemt door Israël begrepen?

Mack schudt zijn hoofd. 'Israël ziet die kritiek als een grap, omdat Nederland gewoon zaken doet met en producten afneemt van een voor de Israëlische regering zeer belangrijk defensiebedrijf. Een bedrijf dat wapens levert die tegen Palestijnen worden gebruikt, maar ook aan foute landen waaraan de Nederlandse overheid zelf niet rechtstreeks zou verkopen.'

De Nederlandse regering en de andere EU-landen maken hun *end game* niet bekend, vindt Mack. 'Hoe zien zij het einde van het Israëlisch-Palestijnse conflict, de toekomst van het Palestijnse volk en de status quo? De tweeslachtige houding verzwakt de mogelijkheid van de Nederlandse regering om Israël en zijn beleid ten aanzien van de Palestijnse gebieden te bekritisieren. Concreet betekent het dat als de vertegenwoordigers van beide landen aan tafel zitten de bezetting niet tot de eerste gespreksonderwerpen behoort. Nederland gedraagt zich alsof het naar McDonald's gaat, met smaak een Double Big Mac naar binnen werkt en tegelijkertijd klaagt over de calorieën.'

De Israëlische minister van Defensie, Yoav Galant, legt in de film *The Lab* het gedrag van westerse landen pijnlijk bloot. 'Terwijl ze ons veroordelen vanwege de hoeveelheid burgerslachtoffers in Gaza, sturen ze hun officieren naar ons toe om te leren hoe wij tot zo'n lage ratio zijn gekomen. Dat heet hypocrisie.' Het voorstel voor de Status of Forces Agreement ligt nu ter behandeling in de Eerste Kamer. Enkele senatoren hebben vragen gesteld. De regering heeft tot 28 juni de tijd om te antwoorden.

6. Bedoeïenen in Israël: 'Hun lot interesseert zelfs mijn grootmoeder niet' (30 aug 2023)

'Kan jama kan', er was eens, zo begint het verhaal van het nomadenvolk dat vierduizend jaar geleden op kamelen uit Saoedi-Arabië, Egypte en Syrië naar de Negevwoestijn trok en zich daar blijvend vestigde omdat er genoeg land en gras was om hun schapen en geiten te weiden. De Bedoeïenen, zoals ze genoemd werden – *badawi* betekent in het Arabisch woestijnbewoner – leefden teruggetrokken. Ze verruilden hun tentenkampen voor dorpen met hutten en later kleine huizen en overleefden het Ottomaanse en daarna het Britse bewind, dat hen grotendeels met rust liet.

'Kan jama kan', zo begint de tragedie van de Bedoeïenen. Tijdens de grootschalige Israëlische actie in de Arabisch-Israëlische Oorlog en met de oprichting van de staat Israël werden 80.000 van de 92.000 Bedoeïenen die er woonden verdreven of gedood. Velen vluchtten naar Gaza of Jordanië. De achterblijvers werden gedeporteerd naar de Sayag, een arm en schraal gebied ten oosten van de stad Beër Sjeva, waar ze met de plaatselijke Bedoeïenen onder militaire controle leefden in erbarmelijke omstandigheden. Er was zelfs hongersnood.

Israël bouwde daarop zeven Bedoeïenensteden en dwong hen om daar te gaan wonen. Maar ruim de helft verzette zich en werd door de staat bestraft. Hun dorpen zijn 'illegaal' en komen op de Israëlische landkaart niet voor. Het gebied van de nu driehonderdduizend Bedoeïenen, allen Israëlische burgers, is gereduceerd tot vijf procent van de Negevwoestijn. Alleen de zwarte drabkoffie met kardemonsmaak herinnert nog aan vervlogen tijden.

Als we de moderne stad Beër Sjeva met zijn wolkenkrabbers, de Ben-Gurion-universiteit, zijn brede boulevards met restaurants en winkelketens achter ons laten en weg 25 opdraaien, komen we terecht in een apocalyptisch landschap van gortdroge vlakten met erosiegeulen, rotsblokken en hoogspanningsmasten met daaronder kuddes schapen en autowrakken. In uit golfplaten en landbouwplastic opgebouwde Bedoeïenendorpen spelen kinderen en Perzische hazewindhonden tussen oude autobanden. Ik adem de stank van de chemische fabrieken van Ramat Hovav die hun afval uitstoten in de droge woestijnlucht. Hier overleven als een schrijnend historisch testament de armsten van Israël, ver weg van de gemiddelde burger.

Toen ik mijn reis naar dit gebied aankondigde, waarschuwden mijn Israëlische burens voor de gevaren. Ga na het donker niet de weg op want ze kunnen je klemrijden. Laat je auto en spullen niet onbeheerd achter want Bedoeïenen stelen alles wat los en vast zit. Maar als we via een hobbelig maanlandschap Al Zarnuk binnenrijden, komen ons op dit vroege ochtenduur nieuwsgierig glimlachende en zwaaiende vrouwen en kinderen tegemoet. De mannen zijn aan het werk op het land of in de stad.

Het was even zoeken om de plaats terug te vinden. Mijn gps herkende de naam niet en op de Israëlische landkaart komt Al Zarnuk, een verzameling van op elkaar geplakte krotten, zo'n twintig autominuten ten oosten van Beër Sjeva, niet voor. Hoewel de oorspronkelijke

bewoners zich hier al in 1930, ver voor de oprichting van de joodse staat, gevestigd hebben, ontkent Israël hun bestaan en verklaart het land het dorp illegaal. Net als de andere 33 niet-erkende dorpen is Al Zarnuk met zijn 4500 inwoners verstoken van nutsvoorzieningen, infrastructuur en een vuilophaaldienst.

Het is nauwelijks veranderd sinds mijn eerste bezoek in 2004, zij het dat op alle golfplaten daken nu zonnepanelen prijken en er een gloednieuw schooltje is gebouwd. De graffiti op de muur bij de ingang geeft onmiskenbaar de mening van de dorpingen over de regering weer. 'Na mijn dood doneer ik mijn ledematen aan de wetenschap. Behalve mijn middelvinger. Die schenk ik aan de regering', staat er in het Arabisch. Op het schoolplein zitten vier kleuterleidsters met donkere hijab over het hoofd en gekleed in jalabiya op helgroene kindertuinstoelen.

Ik moet de inwoners van dit dorp vooral niet als arme stumperds wegzetten, begint Fatma (46), het hoofd van de kleuterschool, ons gesprek. 'Het is hier iets beter dan twintig jaar geleden, hoor. En dat hebben we aan onszelf te danken. We zijn de procedure gestart om ons dorp te legaliseren. Alle plannen en documenten zijn bij de overheid ingediend. We hebben zelf gezorgd voor een kleuterschool, een gezondheidscentrumpje met een arts en een tandarts, beiden uit het dorp, een pizzeria, een buurtwinkel, een fitnessklasje voor vrouwen en een moskee.' Ze hebben nog geen waterleiding, maar grote rubberen landbouwslangen brengen het water vanaf een centraal punt langs de grote weg naar het dorp, al is dat water 's zomers warm. Ze hebben in de Knesset gestreden voor een middelbare school en die is er nu.

'Iedereen wil hier wonen, met een betere infrastructuur en voorzieningen net als joodse nederzettingen.' Ze zegt het met trots, maar dan betreft haar gezicht. Het nieuwe overheidsplan voor een joodse nederzetting op het terrein van Al Zarnuk kwam als een donderslag bij heldere hemel. Veel inwoners worden dakloos. Fatma Abu Quieder, het hoofd van de kleuterschool met kleuterleidster Nura

Ik leg de bestemmingsplannen van de staat op het zand tussen de kleuterleidsters. Ik kreeg ze eerder in de week van Dafna Saporta, planoloog en architect van Bimkom, een Israëlische mensenrechtenorganisatie voor ruimtelijke ordening en planologie. Vier hoofden buigen zich over de kaart. Kijk, wijst Fatma, achttien nieuwe joodse nederzettingen zijn in hemelsblauw getekend op of over de vage contouren van Bedoeïenendorpen, schaduwen eigenlijk op de achtergrond. Al Zarnuk verdwijnt half onder de nieuwe nederzetting Omarit. Waarom dat gebeurt, is zo klaar als een klontje. Israël en de Bedoeïenenburgers zijn al jaren verstrikt in een langdurige juridische en territoriale strijd om het traditionele stammenland. Israël wil af van de niet-erkende dorpen en sloopt elk jaar 2500 huizen, dat is tweeënhalf keer meer dan de afbraak van huizen op de Westoever. Met de demografische problemen – de grote bevolkingstoename van de Bedoeïenen – rekent het af door joodse buffers om of op de Bedoeïenendorpjes te bouwen, die zich dan niet verder kunnen uitbreiden. Het alternatieve plan dat Bimkom samen met de bewoners van Al Zarnuk voorstelde en dat het

dorp beschermt maar ook ruimte biedt voor een joodse nederzetting stuit op dovemansoren. De staat wil in korte tijd zo veel mogelijk joden naar de Negev brengen. Wie wil hier nou wonen? zeg ik tegen mezelf terwijl het zand en de woestijnwind mijn gezicht schuren en de hitte is opgelopen tot 38 graden. In de verte zinderen de contouren van een eenzame grijze pijnboom. Al het andere is door woestijnzand bedolven. Het zijn vast niet de succesvolle joden uit Tel Aviv en omgeving, maar de armen die uit de sloppenwijken van de periferie worden gerukt om hier in een goedkoop huis met subsidie een bestaan op te bouwen. En dat uitsluitend voor het behoud van Israël's joodse karakter. Het is duidelijk dat je hiermee het demografisch probleem niet oplost maar een nieuw probleem creëert, want twee werelden, twee culturen zullen hier frontaal op elkaar botsen. Minister van Diaspora Zaken Amichai Chikli gaat nog een stap verder: hij wil 85.000 Bedoeïenen uit de niet-erkende dorpen naar de zeven Bedoeïenensteden deporteren zonder rekening te houden met de wensen van de mensen zelf. Op de vraag van een journalist wat er dan met die mensen gaat gebeuren, antwoordde Chikli met de Israëlische uitdrukking: 'Dat interesseert zelfs mijn grootmoeder niet.' Hij vergeet dat de Bedoeïenen ook Israëlische burgers zijn.

Op het schoolplein in Al Zarnuk schenkt Ashar (46), assistente en moeder van negen kinderen, de koffie in kleine glaasjes. 'Wij zijn het dichtst bevolkte dorp in de omgeving. De staat stuurt drones om alle nieuwe huizen en hutten op te sporen. Als je gebouwd hebt, krijg je een sloopbevel en komt er een leger bulldozers om de zaak plat te walsen. Het is belachelijk want er is hier ruimte genoeg. Mijn zoon is net getrouwd en heeft dag en nacht gewerkt om geld te sparen voor zijn eigen huis. Nu ligt het huis daar.' Ashar wijst naar een hoop puin naast de school. 'Elke dag is politie op de been met trucks en bulldozers. Wat doet dit met een generatie kinderen die opgroeit in angst dat hun huis wordt platgewalst?'

Bedoeïenen in Israël

Er wonen driehonderdduizend Bedoeïenen in de Negevwoestijn. Zij zijn officieel Israëlische staatsburgers. De ene helft woont in de zeven Bedoeïenensteden, de andere in 45 dorpen waarvan er 34 niet erkend worden door de Israëlische staat. Hun leefgebied is sinds de oprichting van Israël gereduceerd tot vijf procent van de Negev.

Twintig procent van de volwassenen is werkloos – het Israëlisch gemiddelde is 6,1 procent. De helft van de bevolking leeft onder de armoedegrens van 704 euro per maand. Tachtig procent van de Bedoeïenensamenleving is jonger dan dertig jaar en zestig procent jonger dan achttien. Van de jongeren die achttien worden volgt slechts tien procent hoger onderwijs, zeventig procent daarvan is vrouw. Er is een bevolkingsgroei van 5,5 procent, een van de hoogste ter wereld.

Bedoeïenen leven niet als individuen maar als families. Een *extended family* bestaat uit enkele honderden leden die direct verantwoordelijk zijn voor elkaar. Die structuur beïnvloedt alle aspecten van het leven: met wie je trouwt en waar je woont en werkt. Persoonlijke vrijheid en vrije gedachten zijn ondergeschikt. Door die sociale controle hebben de Bedoeïenen onder extreme condities vele honderden jaren overleefd. Ze hadden geen

politie of leger nodig, want de strenge, soms zelfs wrede Bedoeïenenwetten werkten preventief.

Intussen spreekt de overheid zichzelf tegen. Met het regeringsplan verdwijnt een deel van het dorp, terwijl de lagere overheid zegt dat Al Zarnuk erkend zal worden. Zolang dat niet gebeurt, hebben de inwoners geen gemeente en dus geen budget. Maar als de situatie zo noodlottig is, waarom verhuizen de Bedoeïenen dan niet naar een van de Bedoeïenensteden waar ze tenminste een woning met water en elektriciteit hebt? Ashar lacht schamper. Die Bedoeïenensteden zijn een fiasco. Ze staan onder aan de socio-economische ladder, er is veel werkloosheid en criminaliteit. Ze hebben zelfs niet genoeg ruimte voor hun eigen mensen, laat staan voor de dorpelingen. Bovendien weet iedereen wie hier volgens de inheemse wetten eigenaar is van de grond. 'Nu pikt de staat het land in en zegt: bewijs maar dat het van jou is. Wij zijn geen nomadische plunders en illegale bezetters, zoals Israël beweert. Ik denk eerder dat de zaak omgekeerd ligt en dus blijf ik hier zitten, want als ik vertrek ben ik mijn land kwijt.'

Er is bewijs dat de Ottomanen en later de Britten het grondbezit van de Bedoeïenen hebben erkend. Zo vonden Oren Yiftachel, hoogleraar milieukunde, geo-informatica en stedenbouwkunde van de Ben-Gurion-universiteit van de Negev en zijn Turkse collega Achmed Amara een census uit de zestiende eeuw waarin de Ottomaanse bestuurders rapporteerden dat er zo'n honderd Bedoeïenenstammen woonden die hun eigen grond hadden. De Ottomanen beklagden zich erover dat de Bedoeïenen geen grondbelasting afdroegen. Toen de Ottomaanse heersers en later de Engelsen de bewoners opriepen om hun grondstukken te registreren, had het geen consequenties als je het niet deed.

De meeste sjeiks hadden er geen idee van wat die oproep inhield, want negentig procent was analfabeet. De eerste school werd pas in 1906 in Beër Sjeva gebouwd. Tijdens het Britse mandaat in 1921 ontmoette Winston Churchill, toen minister van Koloniën, de Bedoeïenensjeiks. Hij legde schriftelijk vast dat hun rechten, tradities en land beschermd zouden worden. In die tijd verkochten de Bedoeïenen ook grond aan de joden die kibboetsen stichtten. Tot op heden hebben de kibboetsen nog die originele koopcontracten. Het Israëliisch Hooggerechtshof heeft alle documenten gezien, maar de voorzitter reageerde dat Churchill slechts een clown van het Britse rijk was.

Het loopt tegen het middaguur in Al Zarnuk en de falafeltent van Mohammed draait op volle toeren. Van heinde en verre komen Bedoeïenen voor een paar sjekel een pitabroodje met falafelballetjes kopen. Een jonge vrouw draait om ons heen alsof ze iets wil vertellen. Ze heet Soendoes en nodigt me uit om haar grootmoeder Um Tawfiq te bezoeken. Als we buiten gehoorsafstand van de anderen zijn, fluistert ze: 'Niet alles wat je ziet is zoals het is. Er zijn problemen. Onze tradities en cultuur staan vrouwen niets toe. We moeten eerst trouwen en zo veel mogelijk kinderen krijgen. Daarna mogen we misschien studeren.' Ze kijkt schichtig om zich heen.

'En wat zou jij dan willen?' fluister ik terug. Ze wil nu studeren, carrière maken en haar rijbewijs halen net als andere Israëliische jonge vrouwen, zegt ze, en haar oma gaat haar

helpen. Na de hitte, het stof en de frituurwalm buiten voelt het huisje opmerkelijk koel en schoon. Grootmoeder zit traditioneel op kussens op de glanzende vloer. Meer dan vijftig jaar geleden werd ze uitgehuwelijkt en kwam vanuit de heuvels van Hebron naar Al Zarnuk. ‘Het was hier erg arm en het land is meedogenloos met hete zomers en vochtige koude winters, maar Bedoeïenen zijn kranig en wisten eeuwenlang stand te houden. Wij hebben hard gewerkt. We moesten overleven. Het is tijd voor een beter leven voor onze kinderen en kleinkinderen. En vooral voor vrouwen. Wanneer zal Israël begrijpen dat we hier altijd zullen blijven?’ Oma Um Tawfiq kwam vijftig jaar geleden naar Al Zarnuk en is niet van plan om te vertrekken

Langs okerkleurige zandheuvels bereiken we laat in de middag het dorpje Khashem Zane, dat volgens mijn gegevens erkend is, maar daar is niets van te zien. Ook hier weer dezelfde armoedige woningen langs zandpaden. Twee jongens, donkere schaduwen tegen het zonlicht, verschijnen uit het niets op ons pad. Als ik vertel dat we een afspraak hebben, knikken zij – iedereen kent elkaar – en brengen ons naar de *diwan*, een uit golfplaten opgetrokken ontmoetingsplaats. We zitten op lange, kleurig geweven kussens op de grond. Op de tafel voor ons staan een schotel met dadels, een waterkan en potten thee en koffie. ‘Het is tijd voor een beter leven, vooral voor vrouwen. Wanneer begrijpt Israël dat we hier altijd blijven?’

Kaed Al Attamin, een vlotte veertiger in wit overhemd en donkere jeans, vertelt trots dat het dorp al sinds de negentiende eeuw bestaat. Volgens overlevering was hier in 1917 een Australische eenheid van het Britse leger, de Desert Mounted Corps, ondergebracht. Zij hielpen tijdens de Eerste Wereldoorlog de Britten om de Turken te verdrijven en Beër Sjeva te veroveren. De dorpelingen fungeerden als spoorzoekers, zegt Al Attamin trots. Tot op de dag van vandaag zijn Bedoeïenen beroemd om hun vaardigheid in het zien van sporen in een schimmig landschap. Ze hebben zelfs een functie in het Israëlische leger: de *Bedouin trackers*.

Al Attamin is in dit dorp in een tent geboren, werkte als schaapsherder, financierde met hard werken zijn studie en is nu internist en hematoloog in het Soroka-ziekenhuis in Beër Sjeva. Hij kan zich hier een moderne koopwoning in veroorloven, maar blijft in dit dorp wonen waar hij zijn twee zonen opvoedt. ‘Samen met vrienden hebben we jaren geleden erkenning aangevraagd. De vorige regering besloot om die ook te verlenen, maar de rechtse partijen in de Knesset hebben daaraan zoveel voorwaarden verbonden en de procedure is zo gecompliceerd dat we nog steeds bezig zijn.’ De joodse beeldvorming wordt volgens Al Attamin beïnvloed door negatieve propaganda die Bedoeïenen wegzet als bezetters en dieven. Er zijn zelfs groeperingen die het bestaan van Bedoeïenen in de Negev ontkennen. Het gevolg is dat elk voorstel waarbij land voor de Bedoeïenen wordt gelegaliseerd bij de Israëlische bevolking op weerstand stuit.

‘Valt je iets op?’ Ineens duwt hij zijn Israëlische identiteitskaart onder mijn neus. Ik schud mijn hoofd. Op het eerste gezicht is het een gewone blauwe kaart. Dan zie ik het. Onder het kopje woonplaats staat niet Khashem Zane maar de naam van zijn stam: Al Attamin. Zolang

Bedoeïenen geen officiële verblijfplaats hebben, kan de staat ze gemakkelijker naar andere plekken verhuizen. En daarmee slaat de overheid volgens Al Attamin de plank mis. 'Je kunt het probleem niet oplossen door een groep mensen op te pakken en gedwongen op een andere plek neer te zetten. De mensen gaan nooit akkoord en je creëert haat en verzet. We moeten met de overheid rond de tafel gaan zitten om tot een reële oplossing te komen waarbij rekening wordt gehouden met de behoeften van de bevolking.'

Zelfs als dat betekent dat jullie naar een Bedoeïenenstad moeten verhuizen? opper ik. Al Attamin zucht. 'De overheid moet zich eens afvragen waarom onze mensen niet in zo'n stad willen wonen. Ik ben ervan overtuigd dat er een toekomst in die steden ligt, maar de staat zal moeten investeren en waar nodig herstellen. Voor jonge Bedoeïenen kan het interessant zijn om in de stad te wonen. In je eigen huis, niet bij je ouders en met alle nutsvoorzieningen.'

Ik loop hijgend de hoge heuvel achter het dorp op waar Zane, een heilige vrouw voor de Bedoeïenen, begraven ligt. Een slang glijdt zigzaggend langs mijn voeten de koelte van de doornbosjes in. Het vergezicht overweldigt me. Alsof ik me in twee parallelle werelden tegelijk bevind, is er op de achtergrond het herkenbare Israëliëse landschap van wolkenkrabbers en op de voorgrond de woestijn met zijn onzichtbare mysterieuze plaatsen. Terwijl de nacht als een donkere deken over het land valt met hier en daar wat sterren en je de stilte kunt horen, besef ik dat er sinds de oprichting van Israël altijd twee landkaarten hebben bestaan: de Israëliëse met Hebreeuwse plaatsnamen – Beër Sjeva, Dimona, Arad – en een andere, weggemoffeld in het verleden, met onzichtbare Arabische namen als Bir as Sab, Khashem Zane en Al Zarnuk. Zolang die twee niet verenigd worden blijft dit land verscheurd. Assistente Ashar op het puin van het gesloopte huis van haar zoon

De volgende ochtend passeren we een archeologische opgraving uit de ijzertijd, ernaast een feestzaal voor huwelijken en partijen. Via een weg met wuivende palmbomen rijden we onder een soort triomfboog Tel Sheva binnen. De Bedoeïenenstad lijkt niet op de dorpen die we bezochten. Hier wonen 23.000 mensen in betonnen woonblokken langs geasfalteerde wegen, er zijn winkels, moskeeën en er is een voetbalveld van de plaatselijke club Hapoel Tel Sheva. Links en rechts schieten auto's luid toeterend voorbij en met gevaar voor eigen leven navigeren we door het verkeer. Op een straathoek staat een groepje jongeren te roken. Als ik de weg vraag halen ze onverschillig hun schouders op en vervolgen hun gesprek.

'Dat is de paradox', zegt Kher Albaz, maatschappelijk werker in Tel Sheva en voorzitter van Ajeec-Nisped, een Arabisch-joodse organisatie voor sociale verandering. 'Als je geen duidelijke geografische aanduidingen hebt, zoals de niet-erkende dorpen, zijn de normen en waarden duidelijker dan in de Bedoeïenensteden.'

Albaz, geboren in Tel Sheva, beschrijft de problemen. De gemeenschap bestaat voor de meerderheid uit kinderen en de helft van de families leeft onder de armoedegrens. De jongeren willen dezelfde dingen als joodse Israëliërs van hun leeftijd: geld verdienen en luxe auto's. Maar ze hebben nauwelijks werk en worden hangjongeren. Hulp ontbreekt. De

meerderheid van de volwassen Bedoeïenen heeft geen kans op een betere toekomst en dan is Israël verbaasd dat er zoveel criminaliteit en geweld is. 'De Bedoeïenenstad Rahat lijkt 's nachts wel een *warzone*', zegt Albaz.

Israël dwingt de Bedoeïenen met harde hand om in sneltreinvaart, binnen één generatie, van een gemeenschap met een eigen wetssysteem en een bijna zelfvoorzienende, agrarische manier van leven, modern Israëlisch te worden. Daarbij doet het eigenlijk niets aan integratie. Albaz vergelijkt het met migranten in een westers land, want Bedoeïenen zijn een minderheid binnen een meerderheid in een westerse cultuur. Vrouwen krijgen nu hogere opleidingen en meer geld en macht. Je ziet ruzies tussen vaders en dochters, broers en zussen, man en vrouw. Albaz, zelf vader van negen kinderen en opgegroeid in een gezin met drie moeders en 21 kinderen, kan erover meepraten. 'De kloof tussen mijn dochter die biochemie heeft gestudeerd en mijn vader is onoverbrugbaar, alsof je twee totaal verschillende werelden ziet. Er zijn veel conflicten in de *extended families*.'

Het resultaat is chaos. Dertig jaar geleden gebruikten Bedoeïenen geen drugs en alcohol, maar nu beleeft de drugshandel met Egypte hoogtijdagen. De agressie vliegt de pan uit en dat zie je ook in het verkeer. 'Maar dat is slechts een symptoom', zegt Albaz somber. 'Als de Bedoeïenen de interne onveiligheid, de conflicten en het geweld niet in de hand houden, wordt het een ramp. Het geweld zal de hele samenleving, ook de joodse, overspoelen.' Mensen zijn door Israël in de steek gelaten en hebben het gevoel nergens meer bij te horen. Jonge Bedoeïenen voelen zich aangetrokken tot de Palestijnse identiteit. De discussies gaan niet meer over wie gelijk of ongelijk heeft, maar over wie de sterkste en wie de zwakste is. 'Als dat de taal is die we onze kinderen leren, vraag ik me af wat er over tien of twintig jaar gebeurt.'

Nu ik meerdere dagen in de Negevwoestijn en bij de Bedoeïenen te gast ben, begrijp ik dat er meer aan de hand is dan de claim dat de overheid een aantal armoedige huisjes wil slopen, al is dat op zich al een schrijnend onrecht en de focus van de meeste media. Zelfs als de niet-erkende dorpen door een welwillende regering zouden worden erkend, is door jarenlange verwaarlozing een derdewereldrealiteit ontstaan van wijdverspreide armoede, ongebreidelde misdaad en, vooral onder jongeren, gevoelens van vervreemding en woede. Hoe bied je deze verzwakte jonge samenleving een perspectief op een gezonde toekomst? Dat zijn vragen waarop de joodse staat een antwoord moet geven, maar dat kennelijk niet kan of wil. En de Bedoeïenen zijn zo langzamerhand wantrouwend geworden voor elke nieuwe oplossing.

Nadat we het woestijnzand en zweet hebben afgewassen, onze kleren verwisseld en de auto volgetankt, zitten we in de andere, de Israëlische werkelijkheid, tegenover twee mannen in een helverlicht kantoor van een hightechpand op een industrieterrein. Een groter verschil tussen twee mensen is op het eerste gezicht ondenkbaar. Itzik Zivan, joods, blozend gezicht, lichte ogen, is een succesvol zakenman en filantroop die de armsten in Israël wil helpen. Opgegroeid in een socialistisch gezin in de buurt van Haifa is hij een zionist pur sang.

Daarmee bedoelt hij dat hij aan toekomstige generaties een rechtvaardigere, gelijkwaardigere en sterkere samenleving wil nalaten.

Mohammed Al Nabari, Bedoeïen, olijfkleurige huid, zwarte ogen, wordt ook wel de minister-president van de Bedoeïenen genoemd, omdat iedereen hem kent en waardeert. Hij groeide op in een tent, begon zijn carrière als schaapsherder, studeerde chemie, werd burgemeester van de Bedoeïenenstad Hura en maakte van het welzijn van de Bedoeïenen zijn levenstaak.

Over twee dingen zijn Zivan en Al Nabari het grondig eens: tenzij je de uitermate jonge Bedoeïenensamenleving een echte kans geeft om een toekomst op te bouwen, duw je ze in de armen van het extremisme. De duurzame verandering moet van binnenuit komen. Ze ontmoetten elkaar veertien jaar geleden bij toeval, werden vrienden voor het leven en co-CEO's van platform Yanabia, dat Bedoeïenen helpt. 'Een zakenvriend introduceerde me bij Mohammed', vertelt Zivan. 'Hij was directeur van een sociale onderneming die warme maaltijden aan schoolkinderen catert. Het bedrijf draaide slecht, maar ik was onder de indruk van de toewijding van de oprichters die hun privé-eigendommen al wilden verpanden en besloot om de organisatie weer op de been te helpen.'

Al Nabari en Zivan merkten dat ze elkaar prima aanvullen. De een weet alles over de cultuur en identiteit van de Bedoeïenen en heeft hun vertrouwen. De ander weet hoe je een bedrijf moet runnen. Vijf jaar geleden richtten ze Yanabia – 'bron' in het Arabisch – op. 'Dit is de eerste keer in de geschiedenis van de staat Israël dat structurele issues van de Bedoeïenen worden behandeld op een strategische manier', zegt Zivan trots. Al Nabari glimlacht en legt uit dat ze met een budget van tien miljoen dollar per jaar, waarvan meer dan de helft uit eigen gegenereerd inkomen, vele pijlen op hun boog hebben. 'Je moet onze verzwakte samenleving succesvolle rolmodellen uit eigen gelederen geven', zegt hij.

Dat doen ze door werkgelegenheid voor vrouwen en jongeren te creëren. De chemische fabrieken in de Negev leveren bijvoorbeeld 24.000 banen, maar er werkt geen enkele Bedoeïen, terwijl Bedoeïenen 37 procent van de bevolking in de Negev uitmaken. Yanabia verbetert het onderwijs, begeleidt een forum van opinieleiders die de gemeenschap vertegenwoordigen bij de overheid en pakt het bestuur van de steden aan. Al Nabari's droom is de oprichting van een nieuwe Bedoeïenenstad die niet gebaseerd is op een stammenstructuur. Het concept lijkt simpel. Je bedenkt een interventiemodel van binnenuit bij de Bedoeïenen zelf, vindt een uitvoerende instantie die hier goed in is, draait een pilot, laat een sociaal onderzoeksbureau een uitrolplan maken en daarna schaal je het op over de hele Bedoeïenensamenleving.

Dat laatste kan volgens Itzik Zivan niet zonder medewerking van de overheid. 'Neem ons onderwijsproject. Er zijn 149 scholen in de Negev en maar liefst 140 directeuren komen uit de stam. Als een directeur door de stam is aangewezen, gaat zijn commitment dus naar de stam en niet naar zijn beroep. Dat willen we veranderen. We hebben een pilot opgezet in Kuseife en als die werkt willen we het over alle andere scholen verspreiden. Daarvoor heb je de medewerking van de overheid nodig. We hebben nu vijf joint ventures met de staat.'

Het is ook interessant voor de staat, voegt Al Nabari toe. De overheid vindt het moeilijk om te praten met de honderden stammen die qua beleid en standpunten verdeeld zijn en heeft dus een lokale partner nodig. Aan overheidsgeld ontbreekt het niet. Zivan: 'Er was in 2017 een vijfjarig sociaal-economisch ontwikkelingsplan voor Bedoeïenen in de Negev met een budget van drie miljard sjekel. Dat werd niet eens voor de helft besteed, omdat de regering vanuit Jeruzalem – los van de werkelijkheid in de Negev – plannen maakte en de lokale overheid te zwak was en niet wist hoe ze de financiering gelet op de moeilijke bepalingen en de bureaucratie moest rondkrijgen. Dat moet anders, vinden wij.' Het forum van opinieleiders van Yanabia ging met de overheid aan tafel zitten en beïnvloedde het nieuwe vijfjarige ontwikkelingsplan voor 2022.

Maar zijn ze met zoveel activiteiten in diverse richtingen niet erg kwetsbaar? vraag ik.

Mohammed Al Nabari recht zijn rug. Even komt de chemicus in hem naar boven: 'Ik zie het als proces. Elk proces heeft een tijdsduur. In het begin heb je nulresultaten, totdat je met veel inzet tot een exponentiële verandering komt. Wij hebben de moed en het doorzettingsvermogen. Deze veranderingen zullen de Bedoeïenensamenleving een decennium kosten. En vergeet niet dat wij vanuit het ecosysteem en niet het egosysteem acteren.'

Zivan neemt een slok water en voegt toe: 'Cruciaal voor het slagen van welk plan ook is het vertrouwen van de Bedoeïenen zelf. In veel opzichten vormt Yanabia een vertrouwensbrug tussen de bevolking en de overheid. Al Nabari is een van de weinigen die boven elke verdenking staat. Op zo'n vertrouwensbrug kun je bouwen. Bedoeïenen hebben een eerlijke toekomst nodig, net als iedereen, en de jonge Bedoeïenen willen ook veranderen en integreren in een moderne wereld.'

'Kan jama kan', er was eens, zo begon het Bedoeïenenverhaal. Niet ver van de toeristische centra in het zuiden van Israël met hun drukke stalletjes met Bedoeïenensouvenirs, farms waar je een dagtocht per kameel kunt maken zodat je je heel even Lawrence of Arabia waant, en luxe cabines met jacuzzi's waar Israëliërs uit de grote steden zich terugtrekken om tot rust te komen, probeert een volk zijn verhaal te herschrijven door het oude te onthouden en het nieuwe te omarmen. Het doet dat in eigen tempo en in een eigen taal.

7. Hoe heeft het zo ver kunnen komen? (9 oktober 2023)

Op zaterdagochtend, de laatste dag van de Soekot-schoolvakantie en de feestdag van Simchat Torah, een vrije dag waarop de meeste Israëliërs thuis zijn en uitslapen, worden we om half zeven opgeschrikt door het luchtalarm. In de paniekkamer zet ik mijn computer op de Hebreeuwse nieuwszender en zie dat een bommenregen vanuit Gaza op het midden en zuiden van Israël wordt afgevuurd. De nieuwslezer spreekt over drieduizend raketten. Onmiddellijk wordt dat nieuws onderbroken door sciencefictionachtige close-ups van grote groepen Gazaanse mannen in *battle dress* die door de lucht aan paragliders, via het land op scooters en in open jeeps, op tenders met mortier- en machinegeweren en via de zee op kleine bootjes Israël binnenvallen, luid roepend: '*Allahoe Akbar.*' Het afscheidingshek tussen Gaza en Israël is met een bulldozer neergehaald. Palestijnen in uniform dansen op Israëlische tanks. De video's zijn kennelijk door Gazanen zelf gemaakt. Als het sein veilig is gegeven verzamelen zich groepen onthutste burens op straat. Dit is Israëls 9/11-moment, want het leger is in geen velden of wegen te bekennen en de overheid reageert niet. De app van de '*home front command*' toont drie gevarencodes: rood, oranje en groen. Wij zijn oranje, wat betekent dat de bom kan vallen en we zo veel mogelijk thuis moeten blijven, op korte afstand van een schuilkelder of paniekkamer. Scholen zijn voorlopig gesloten. Vergaderingen en optredens zijn afgelast. Als het luchtalarm afgaat hebben we anderhalve minuut om een schuilkelder te bereiken.

In het zuiden, de rode zone, hebben infiltranten uit Gaza inmiddels het politiebureau in Sderot bezet. Anderen zijn de dorpen en kibboetsen langs de grens met Gaza binnengesloegen. De straten liggen bezaaid met doden. Burgers vluchten naar schuilkelders en proberen met man en macht de deuren dicht te houden terwijl ze buiten Arabisch horen spreken en er op de veiligheidsdeur wordt geschoten. De incidenten en de bijbehorende televisiebeelden volgen elkaar in zo'n hoog tempo op dat we met open mond en buiten adem het nieuws nauwelijks kunnen bijbenen.

Op een steenworp afstand gebeurt iets uitzinnigs dat zich als de zwarte dood over heel Israël kan verspreiden. Niemand weet hoeveel doden, gewonden en gegijzelden er zijn. Er zijn geen officiële verklaringen, maar we zijn hier wereldnieuws. Een vrouw belt in bij de Hebreeuwse nieuwsuitzending. Ze is zeven maanden zwanger en is met haar tweejarige zoontje de paniekkamer in gevlucht terwijl haar man hun in brand gestoken huis probeert te blussen. Op de achtergrond klinken schoten. 'Help me alsjeblieft', huilt ze. 'Er is geen politie of leger om ons te redden.'

Jongeren op een *rave party* in de Negev-woestijn worden opgeschrikt door luchtalarm en schoten van Gazaanse troepen. Ze vluchten naar hun auto's, maar komen in de file vast te zitten. 260 jonge mannen en vrouwen worden als loslopend wild neergemaaid. Hamas publiceert beelden van een jongen en een meisje die door een groep Palestijnen worden meegesleurd.

Het leger lijkt langzaam op gang te komen. Er worden driehonderdduizend reservisten opgeroepen, maar de verplaatsing en briefing vergen tijd. Ook mijn schoonzoon moet zich bij de centrale basis in Tel Aviv melden. 'Ach', zegt hij telefonisch. 'Het is maar voor even.' Maar we weten dat het ons laatste gesprek kan zijn en nemen emotioneel afscheid. Speciale eenheden worden naar het zuiden vervoerd. De spelregels zijn totaal veranderd en soldaten zijn nauwelijks getraind voor deze massale guerrilla-achtige terreuracties.

Mohammed Deif, de militaire opperbevelhebber van de Izz ad-Din al-Qassam Brigades, de militaire vleugel van Hamas, kondigt in een televisie-uitzending operatie 'Al Aqsa Vloed' aan. Hij roept alle Arabische en islamitische machten op om de bezetters van zijn land, doelend op het hele grondgebied inclusief Israël, te verdrijven. Er wordt gezegd dat de Iraanse Revolutionaire Garde betrokken is bij deze zeer goed georkestreerde Hamas-operatie, die volstrekt afwijkt van de spontane terroristische aanvallen van de amateurs uit het verleden. Op 26 juli en 1 september 2023 ontmoetten vertegenwoordigers van Iran, Hamas en de leider van Hezbollah, Hassan Nasrallah, elkaar in Libanon om over de rol van Saoedi-Arabië te spreken. Iran is ontstemd over de mogelijke normalisatie van de relatie tussen Israël en de Saoedi's. Weliswaar bereikte Iran, Israël's aartsvijand, dankzij de bemiddeling van China een akkoord met zijn jarenlange rivaal Saoedi-Arabië, maar de deal die dankzij de VS mogelijk met Israël wordt gesloten levert de Saoedi's veel meer op: de overdracht van nucleaire technologie, zodat Riyad zelf uranium kan verrijken. Iran is al op weg om een nucleaire macht te worden en staat nu onder druk door de mogelijke nucleaire wapenwedloop die in het Midden-Oosten kan ontstaan. Al langere tijd voeren Israël en Iran een schaduwoorlog. Zo voerde Iran vermoedelijk de drone-aanvallen uit op aan Israël gelieerde schepen in de Perzische Golf en vernietigde Israël bij een aanval op Iran honderden drones. Iran financiert Hezbollah in Libanon en Hamas op de Gazastrook. Volgens *The Washington Post* werkt de Iraanse Revolutionaire Garde al sinds augustus met de beide terroristische organisaties samen om een gezamenlijke grootscheepse aanval op Israël voor te bereiden. Iran ontkent intussen elke betrokkenheid. De terroristen kunnen zich overal ophouden en je bent nergens veilig. Het Arabische nieuws geeft meer informatie en schokkende beelden. Er zijn waarschijnlijk 160 Israëliërs gekidnapt, vertelt de nieuwslezer. Bejaarde Israëlische vrouwen, moeders met baby's en kleine kinderen worden als jachttrofeeën langs uitzinnige menigtes door de straten van Gaza gereden. Een naakte Israëlische vrouw ligt op een tender en wordt bespuugd en geslagen. In de steden op de Westoever, Ramallah, Jenin, Nablus, breken opstanden tegen het Israëlische leger uit. De groene Hamas-vlag wappert alom. Als volkeren gewond raken door de dreiging van uitroeiing, overheersing of bezetting, zoals de joden en de Palestijnen, en als een democratie vooral geldt voor een meerderheid en niet voor een minderheid, en als grote groepen Palestijnen in Gaza en op de Westoever onder uiterst moeilijke omstandigheden moeten leven, lijkt een oorlog evident, maar dat rechtvaardigt niet de huidige barbaarse en wrede acties tegen burgers waaronder kinderen en baby's.

In Israël raken mensen in paniek. Berichten zijn niet geverifieerd en er is geen instantie die duiding geeft aan de beelden en data die ons overspoelen. De meldingen van terreuracties, de militaire acties, foto's van de slachtoffers en van de daders voelen zwaar, maar hebben een verslavend effect: je bent bang om iets te missen, want het gebeurt in je achtertuin; de terroristen kunnen zich immers overal in het land ophouden en je bent nergens meer veilig. Israëlische veiligheidsdiensten vermoeden dat Hamas-militanten nog steeds vanuit de Gazastrook al dan niet via tunnels Israël binnendringen. Het dodental loopt op van twintig naar honderd, vijfhonderd, achthonderd en morgen zijn het er meer. Israëlische ziekenhuizen bezwijken onder de toevloed van de duizenden gewonden. Ik krijg appjes van foto's van vermiste kinderen en jongeren met het opschrift 'Heb je mijn dochter gezien?'. Premier Benjamin Netanyahu en de oppositieleiders van Yesh Atid, Yair Lapid, en de Nationale Eenheidspartij, Benny Gantz, proberen een noodregering te vormen, maar de oppositie wil de religieuze en nationalistische ministers – met name Ben Gvir en Smotrich – er niet in en de onderhandelingen blijven al twee dagen zonder resultaat.

In de ruim twintig jaar dat ik hier werk heb ik de Israëliërs nooit zo ontredderd gezien. Na de vele maanden van het protest tegen de voorgestelde rechtshervorming van de regering-Netanyahu lijkt de operatie van de Palestijnse vrijheidsstrijders het laatste stroomtje dat de kamelenrug breekt, zoals men in het Hebreeuws zegt. De mythe van het sterkste en kleinste leger ter wereld dat Israël altijd zal verdedigen is aan diggelen. Na de aankondiging van tegenoperatie 'Zwaarden van staal' is Israël een luchtoffensief tegen Gaza gestart, maar het leger zit in een zeer moeilijke positie omdat het niet weet waar de gegijzelden zitten. Bovendien vreest men dat bij een te rigoureuze optreden Hezbollah, dat veel beter bewapend is dan Hamas en over lange-afstandsraketten beschikt en vanuit Libanon al raketten en artillerie op de Golanhoogte heeft afgevuurd, zich volledig in de oorlog zal mengen. Netanyahu raadt de burgers in Gaza aan een 'veilig heenkomen' te zoeken, maar waar moeten ze naartoe in de afgesloten openluchtgevangenis die Gaza is? Gaza ligt onder totale blokkade. Er zijn al vierhonderd Palestijnse doden gevallen. Israël overweegt een grondoffensief om Gaza 'schoon te kammen', te ontdoen van Hamas-strijders en de gegijzelden op te sporen, maar de prijs aan beide kanten in de vorm van slachtoffers zal enorm zijn.

De vraag blijft waarom Hamas zoveel Israëlische gegijzelden in Gaza gevangen houdt. De meest voor de hand liggende reden is dat Hamas aanstuurt op een ruil met Palestijnse gevangenen in Israël. Het Israëlische beleid is er altijd op gericht geweest om gekidnapte burgers coûte que coûte terug naar huis te brengen. Maar Hamas heeft intussen laten weten dat onderhandelingen met Israël niet mogelijk zijn. Er wordt in Israël nog over een ander, veel zwarter scenario gefluisterd, dat Hamas de gegijzelden al dan niet voor een deel standrechtelijk zal executeren.

Intussen gaan de raketaanvallen door en komen ze dichterbij. Er zijn meldingen uit Sderot, Ofakim, Tel Aviv, Ra'anana en één raket belandt in het veld achter het dorp waar ik woon. Terwijl ik dit schrijf, klinkt in de verte geknetter en geplof als illegaal vuurwerk op oudejaarsavond en vliegen de straaljagers af en aan.

Hoe heeft het zo ver kunnen komen? vragen mijn kalmeringsmiddelen slikkende buurvrouw en vele Israëliërs zich af. De inlichtingendienst heeft het leger niet gewaarschuwd en er waren zelfs drie eenheden van het zuiden naar de Westoever overgeplaatst, waardoor het zuiden onderbemand was. De legerleiding dacht dat Hamas de laatste tijd erg terughoudend was en geen oorlog wilde. Het leger had niet door dat er al vele Hamas-infiltranten in Israël zaten en kwam daar pas achter via berichtjes op sociale media.

Israël en Gaza staan in brand. Ik zet een stoel in de paniekkamer om de veiligheidsdeur te kunnen barricaderen en kijk op mijn mobiel of ik al een appje van mijn schoonzoon heb ontvangen. Maar dit is slechts een kleine anekdote in het grote verhaal waarin op dit moment achthonderd Israëlische en vierhonderd Gazaanse doden zijn gevallen en ruim 2200 Israëlische gewonden, 160 gekidnapte en in Gaza gevangengehouden mensen en 123.000 ontheemde Gazanen. Dit verhaal dat op een luie, zonnige zaterdagochtend begon, kent geen einde.

8. Overlevenden in Tel Aviv (1 november 2023)

‘Oma, kom je me halen? Mama en papa zijn dood’

Maar hoe leg je nu verslag van het geschreeuw, de luchtalarmen, schoten, explosies, de martelingen en slachtpartijen, de hel van dit moment?

In de lobby van het luxeuze Dan-hotel dicht bij het strand in Tel Aviv lijkt het of ik in een absurdistisch toneelstuk van Samuel Beckett terecht ben gekomen. Een kamer kost hier normaliter zo’n vierhonderd euro per nacht, maar nu het oorlog is wordt het hotel bevolkt door massa’s rusteloze Israëlsche vluchtelingen. Aan de zijkant groepjes kibboetsleden, die op zwarte zaterdag 7 oktober aan de dood zijn ontsnapt, onderuitgezakt in de designer leunstoelen en banken. Op de voorgrond een nerveuze rij inwoners van Kirjat Sjmona uit het noorden van Israël – gevlucht voor de raketaanvallen van Hezbollah – onwennig met trolleys en plastic zakken bij de speciale incheckbalie. Bij de liften kijken Thaise arbeidsmigranten uit de getroffen plaatsen in de Negev-woestijn verlegen lachend en verdwaasd om zich heen. Ze horen nergens bij en lijken niet te begrijpen wat er gebeurt.

Intussen spelen gillende kinderen tikkertje tussen de benen van de volwassenen en zie ik door het grote vitrineraam tot mijn stomme verbazing twee trouwauto’s met bruid en bruidegom en versierd met strikken en bloemen luid toeterend voorbijrijden. ‘Als je eenmaal een trouwdatum hebt vastgelegd kun je in het joodse geloof de trouwerij niet verzetten. Zelfs niet in een oorlog’, zegt een vrouw naast me die mijn blik volgt. Uit een open hal grenzend aan de lobby klinken flarden hiphopmuziek en kindergelach, een feestje voor de kinderen uit het getroffen plaatsje Sderot. Volgens het mededelingenbord bij de ingang zijn de vluchtelingen hier strikt ingedeeld: Sderot, zalen A, B, C; Kfar Aza, zaal D; Kirjat Sjmona, zalen E t/m K.

Hoog boven al het tumult en gedrang zitten op de overloop naast de vide van de eerste verdieping de overlevenden, de getraumatiseerden, de familieleden van de doden en van de gegijzelden uit Kfar Aza in een grote kring. In kibboets Kfar Aza, die 72 jaar geleden werd opgericht door joodse immigranten en vluchtelingen uit Egypte, zijn op zwarte zaterdag honderd inwoners gedood. Iedereen hier heeft wel iemand verloren. Iedereen heeft een verhaal te vertellen.

De 73-jarige Varda Goldstein heeft gisteren haar zoon Nadav (46), triatleet en directeur van een plasticfabriek, en haar kleindochter Jam (19) begraven. Ze spreekt de kring bijna toonloos toe. ‘Toen de Hamas-leden om half zeven de kibboets binnendrongen liepen Nadav en Jam, die soldaat was, de woonkamer in en probeerden de Hamas-leden buiten het huis te houden. Mijn schoondochter Chen en de drie jongere kinderen zaten intussen in de safe room. Ze belden het leger en vroegen via de groepsapp om hulp. Rond de middag werd de verbinding verbroken.’ Toen de soldaten tegen de avond de kibboets binnenkwamen vonden ze de lichamen van Nadav en Jam in de woonkamer. Chen en de andere kinderen werden vermist.

‘Ik kreeg pas na vier dagen bericht dat mijn schoondochter en de drie andere kinderen gegijzeld worden in Gaza’, vertelt ze. ‘Ik kan nu niet rouwen om mijn kind en kleinkind want we moeten de gegijzelden terugkrijgen. Ik heb geen huis meer. Ik heb zelfs geen portemonnee of pinpas. Maar verwoeste huizen, opgeblazen auto’s en verbrande spullen doen er niet toe. De wereld mag de gegijzelden niet vergeten. Ik kan niet nog meer familieleden begraven.’

Van het ene verhaal komt het andere. Een man zucht dat hij al zestig begrafenissen heeft bijgewoond. Een vrouw vertelt dat ze samen met vier andere kibboetsleden door de terroristen in

een rij op keukenstoelen werd vastgebonden. ‘De Hamas-leden executeerden ons een voor een met een schot in het hoofd. Omdat ik al een hoofdwond had, hield ik me dood. Ze liepen mij voorbij.’

Ik probeer iets te zeggen, maar voel me in deze groep overmand door machteloosheid. Dan zegt de oudere vrouw die naast me zit: ‘Op zwarte zaterdag was ik met mijn man op vakantie in Bulgarije toen ik ’s ochtends vroeg een telefoontje van mijn negenjarige kleinzoon Michael kreeg. “Oma, kun je me komen halen?” fluisterde hij. Ik zei: “Lieverd, ik ben niet in de buurt. Oma en opa zijn in een ver land. Wat is er? Waar zijn mama en papa?” Hij zei simpel: “Ze zijn dood oma.” “Wat?” zei ik. “Mama en papa zijn dood”, herhaalde hij. Ik dacht dat hij een spelletje met mij speelde, zoals kinderen dat soms doen en zei: “Lieverd, je bent in de war. Zet je mobiel eens op de camera en laat me papa en mama zien.” Dat deed hij en ik zag mijn dochter en schoonzoon in een plas bloed roerloos in de woonkamer liggen. “En waar zijn jullie? Waar is Abigaïl” vroeg ik.’

Abigaïl is zijn zusje van drie. Zijn andere zusje, Amalia, is zes.

“Amalia, Abigaïl en ik zitten in de kast. Abigaïl is hier bij mij”, zei hij. Daarop zei ik: “Laat me Abigaïl eens zien?”

Even zucht de vrouw diep en gaat verder. ‘Abigaïl nam het mobieltje over en zwaaide naar mij. Ik zag dat haar gezicht vies was en vroeg haar: “Abigaïl wat is die viezigheid op jouw gezicht?” Ze antwoordde: “Oma, Abigaïl is niet vies. Dit is het bloed van mama.” Op de achtergrond hoorde ik schoten en Abigaïl rende met het mobieltje in de hand naar buiten. De buurman zag haar, pakte haar op en zette haar bij zijn vrouw en kinderen in de safe room. Zelf ging hij naar de Kitat Konenut, de noodploeg van de kibboets. Later begreep ik dat hij gedood is en zijn vrouw, hun drie kinderen en Abigaïl gekidnapt zijn naar Gaza. Michael en Amalia bleven in de kast zitten en zijn gered.’

De groep valt stil. De sfeer is beklemmend, aangrijpend. Hoe kun je nog betekenis vinden in deze krankzinnige werkelijkheid? Ineens klinkt het langgerekte en aanzwellende geloei van het luchtalarm – de haartjes op mijn armen staan overeind. We hebben nu negentig seconden om dekking te zoeken. Er is even consternatie, want niemand weet waar. ‘Onder de trap’, roept een jonge man. ‘Dat is veilig.’ ‘Er moet toch een shelter zijn’, zegt een vrouw die wegloopt om te zoeken.

Een metalen stem herhaalt eindeloos door de luidsprekers: ‘Alarm. Alle gasten moeten hun kamers en de publieke ruimten verlaten en naar de beveiligde ruimten van het hotel gaan. Alarm...’

Employees in hoteluniform verschijnen uit het niets en dirigeren ons in een lange rij naar de veilige gangen in de catacomben. Als we vlakbij het ‘boem boem’ van de Iron Dome horen die een raket onderschept, beginnen de kinderen te gillen. ‘*Iemalee* (moedertje), ik ben zo bang’, zegt een klein meisje met grote zwarte ogen terwijl ze in mijn hand knijpt.

Ik ben twintig jaar geleden in dit land begonnen als correspondent, maar niet als de oorlogsverslaggever die ik nu ben. Ik leef tussen de mensen en ben geïnteresseerd in wat hen beweegt. Ik probeer het nieuws, de analyses, maar ook de echte gebeurtenissen te duiden, deze werkelijkheid vast te houden ook in een tijd dat het land brandt en iedereen in de ban is van zijn trauma’s. Ik probeer te begrijpen, de Israëlische en Palestijnse hoofden te ontleden en te beschrijven hoe men hier leeft. Ik ben getuige van de wereldgeschiedenis die nu gemaakt wordt.

Als oorlogsverslaggever verzuip je in de informatie die je van Israëlische en Hamas-zijde overspoelt. Je krijgt uitnodigingen voor Zoom-sessies of bijeenkomsten met deskundigen, je kunt met drones het land verkennen, er zijn filmpjes van Hamas-strijders die mensen doodschieten, Israël toont video’s van vreselijke moordpartijen en martelingen door Hamas, er zijn verhalen uit Gaza over de

menselijke ellende en wil je in de Israëlische getroffen plaatsen een kijkje nemen en de geur van dood en ontbinding opsnuiven dan kan dat ook.

Tegelijkertijd krijg je via de app van de Home Front Command instructies waar je moet schuilen bij een raketaanval en hoe je bloedingen van zwaargewonden kunt stelpen. Niemand heeft me voorbereid op dit geschreeuw, op de sirenes, luchtalarmen, schoten, explosies, uit de hand gelopen discussieprogramma's en slachtpartijen zoals ik die in mijn carrière als journalist – ook tijdens de Tweede Intifada – nog nooit heb gezien.

In de mediaoorlog lijkt de aandacht te kantelen naar de humanitaire ramp in Gaza, de Israëlische bombardementen, de start van het grondoffensief en de duizenden doden. Ik kan, zoals alle journalisten hier, Gaza niet in, zodat het nieuws steeds uit de tweede hand is. Nu de telefoon- en internetverbinding platliggen, is elk contact met Gaza zelfs verbroken. In Israël horen we dat de naar het zuiden gevluchte Gazanen muurvast zitten en Egypte weigert hen toe te laten omdat het vluchtelingenprobleem dan naar Egypte wordt verplaatst. Bovendien zit Egypte niet te wachten op leden van Hamas en Islamitische Jihad die in de slipstream van de vluchtelingenstroom het land kunnen binnenkomen.

Israël laat slechts mondjesmaat vrachtwagens met humanitaire hulpgoederen de Gazastrook in. Terwijl twee miljoen Gazanen nu bovengronds dreigen dood te gaan van de honger en de dorst, meldt *The New York Times* dat de Hamas-leiding in het honderden kilometers lange tunnelstelsel voldoende voedsel, brandstof voor raketten en medicijnen heeft om het nog maanden vol te houden.

De directe aanleiding van de oorlog tussen Israël en Hamas, de grootste terroristische aanslag na 9/11, waarbij op één dag veertienhonderd willekeurige Israëlische burgers – mannen, vrouwen, kinderen, baby's – gemarteld, levend verbrand, onthoofd en geëxecuteerd werden, 229 werden gekidnapt naar Gaza en nog honderd vermist worden, lijkt in de internationale pers na drie weken op de achtergrond te raken. In Israël is dat anders. Er zijn hier elke dag begrafenisserijen.

De lichamen of restanten van lichamen worden tussen raketaanvallen door geborgen. Een team van forensisch pathologen in het National Center of Forensic Medicine ofwel Abu Kabir, zo'n vijf minuten lopen hiervandaan, checkt bijna onherkenbare verkoolde restanten, soms stukjes huid, via röntgenstralen en dna-onderzoek om de mens uit de ramp te redden en hem postuum zijn identiteit terug te geven. Ik zag op een röntgenfoto van een zwart verkoold blok de contouren van een vader met kind voor altijd gevangen door de knevels van prikkeldraad van hun daders.

De leeftijd van de slachtoffers varieert van drie maanden tot negentig jaar. Soms zijn er alleen nog splinters van botten zonder dna en zullen families voor altijd in het ongewisse blijven. Wie niet herkend wordt, is vermist. Elke dag hier is het einde van iemand. Van vele mensen. Er zijn te veel doden. Te veel gegijzelden in Gaza. Er is te weinig tijd voor rouw.

De bedreiging is groot. De raketten regenen vanuit het noorden en het zuiden zodat je nergens in Israël veilig bent. Het is erop of eronder, zeggen Israëlische ministers. Het is wij of zij. Er zijn te veel stemmen, verborgen in wanen, die om beurten schreeuwen om hun gelijk. Er is geen tijd voor de schaduwen van baby's met afgehakte hoofden die zich in een dodendans voortbewegen. Ze verdwijnen onmiddellijk weer in het licht. Hier is het absurde de norm geworden.

'De nacht is het donkerst net voor de zon opkomt' en 'na de rampspoed komt de Messias', zijn Israëlische gezegden die ik nu steeds hoor. Maar Ronit Elon, gepromoveerd in een adhd-onderzoek bij jongeren in oorlogssituaties en maatschappelijk werkster in de Israëlische plaatsen aan de grens

met Gaza, heeft er een hard hoofd in. Op zwarte zaterdag was zij niet in het zuiden maar kreeg ze honderden appjes via de groeps-WhatsApp uit het zuiden. 'Een van de kibboetsmedewerksters belde mij en gaf me een lijstje van mensen die in de safe rooms zaten met het verzoek om hen te appen en zo veel mogelijk bij te staan. Dat deed ik. Tijdens de apps begreep ik de verschrikking die zich afspeelde.'

Elon toont me de screenshots van de appjes. Ik lees teksten als:

'De terroristen hebben mijn man doodgeschoten en zitten nu in de woonkamer te eten. Help me.'

'Ze branden het huis af. We zitten binnen en sterven. Kom toch.'

'Mijn kindje droogt uit. Ik heb geen melk meer.'

'Mijn man is buiten. De terroristen schreeuwen door de deur: je man zal altijd van je houden. Ik begrijp waar dit naartoe gaat. Wat zeg ik in godsnaam tegen mijn kinderen?'

'De tweeling van de burens ligt al uren te krijsen. Wat moet ik doen?'

Gedurende twaalf uur bleef Elon met de bewoners appen. Ze stuurde de screenshots van de apps naar journalisten, de politie, het leger om hulp te vragen. Maar er kwam niemand.

Elon huilt. Naarmate de tijd verstreek en het donker werd, ebden de berichtjes weg, maar ze ging een patroon herkennen. 'Ik ben geen militair, nooit geweest ook, maar ik begreep dat ze de plaatsen langs de Gazastrook op een militaire manier bezet hielden. Ze hadden buurt voor buurt stelselmatig uitgekamd en mensen gedood. Ze waren in de wijk van de jongeren begonnen. Daarna hadden ze de wapenkamer van Kfar Aza opengebroken, alle wapens gestolen en toen de noodploeg kwam aanrennen om de wapens te pakken – bewakers mogen geen wapen in hun huis hebben – stonden de terroristen hen op te wachten en werden ze een voor een doodgeschoten. Ik begreep dat ze waarschijnlijk met de mobieltjes van de slachtoffers onze groepsapp bekeken. Toen ik hoorde dat de soldaten eindelijk naar binnen gingen, besloot ik om de informatie die ik van binnenuit had gekregen, door te geven, zodat het leger wist waar de grootste ramp was en waar ze direct moesten optreden. Ik had niets te verliezen.'

Nu probeert Elon samen met een psychiater de overlevenden in dit hotel op te vangen. 'Maar hoe doe je dat? We hebben dit nooit geleerd. Voor de uitroeiing van complete gemeenschappen bestaat geen protocol. Enerzijds is er voor de joden onmiddellijk de connotatie met de shoah. Anderzijds drukt men herinneringen weg en leeft men in doodsangst omdat de gegijzelden nog in Gaza zitten terwijl Israël een grondoffensief is begonnen.'

Alsof ze een routebeschrijving voor de toekomst zou willen hebben vraagt Elon zich vertwijfeld af of alles wat er gebeurd is – de terreuracties, het geweld dat er was, dat er nog steeds is en al die vele onschuldige doden aan alle kanten en de pijn van de overlevenden – ergens toe zal leiden. 'Ons thuis is nu *tammè* (bijbelse term voor onrein – sk). Ik weet niet of ik op het bloed van de slachtoffers nog kan leven. De regering is het volk tekortgeschoten. We krijgen onvoldoende informatie van de overheid. Het leger was op zwarte zaterdag niet paraat. We voelen ons niet beschermd. We weten niets van de gegijzelden en worden van alle kanten aangevallen. Wat betekent dit bloedbad voor onze toekomst? Wat betekent het voor ons leven in het Midden-Oosten?'